

Mou mester eloszlatja a kételyeket: az első kínai buddhista apológia

HAMAR IMRE

A buddhizmus az első században terjedt el Kínában, kezdetben gyakran a taoizmus egyik iskolájának gondolták, fokozatosan azonban megteremtődött a buddhista hívők saját identitása.¹ Ez az idegen vallás azonban sok szempontból kihívást jelentett a kínaiak számára, hiszen számos fontos vallási koncepciója (például az újjászületés) és intézményrendszere (a cölibátust vállaló szerzetesek kolostorai) ismeretlen volt Kínában a buddhizmus megjelenése előtt. A buddhizmus kínai története során a császárok, magas rangú hivatalnokok, írástudók kortól, politikai helyzettől, személyes meggyőződéstől függetlenül hol támogatták a buddhizmust, jelentős vagyonokat adományozva a közösségnek, hol pedig üldözték, elkobozva a kolostorok földjeit, épületeit, kegytárgyait.²

A buddhizmus terjedését megkönnyítette, hogy számos ponton a neotaoizmushoz hasonlóknak tűnt, így az írástudók azonosították a

¹ A Han-dinasztia idején a császári palotában Buddha szobrát a taoista istenek szobrai mellé helyezték, s együtt mutattak be nekik áldozatot. A külföldi mesterek elsősorban olyan műveket fordítottak kínaira, amelyek számíthattak a kínai közösség érdeklődésére. Nagyon sok korai fordítás témája a buddhista meditáció, mivel a taoizmusban is hasonló gyakorlatot folytattak. A buddhizmus elterjedésének korai időszakáról lásd CH'EN 1964: 21–56; ZÜRCHER 1959: 18–56; TSUKAMOTO 1985: 39–112.

² A császárok és arisztokraták nagylelkű adományokkal halmozták el a kolostorokat, így a buddhisták hatalmas földbirtokokkal és számos arany kegytárggyal rendelkeztek. Vagyonukat saját gazdasági vállalkozásaikkal is gyarapították. A buddhista kolostorok gazdasági tevékenységéről lásd GERNET 1956. A buddhisták vagyona annyira megsokasodott, hogy a konfuciánus írástudók néha azt kifogásolták, hogy a buddhista közösség gazdagabb, mint az állam. Ez is egyik oka volt annak, hogy az állam időnként buddhistaüldözést indított. Három ilyen nagy buddhistaüldözést tartanak számon: 446-ban az Északi Wei-dinasztia Wu császár alatt, 574-ben az Északi Zhou-dinasztia Wu császára alatt, 845-ben a Tang-dinasztia Wuzong császáranak uralkodása alatt. Lásd CH'EN 1964: 147–153, 186–194, 229–233; WEINSTEIN 1987: 114–135.

két filozófia egyes fogalmait.³ Liu Qiu 劉虬 (438–495) például ezt írja:

A Kunlun hegységtől keletre a nagy egység kifejezés használatos, Kasmírtól nyugatra pedig a szambódhi [Buddha mindentudása]. Akár a nemlétre tekint valaki vágyakozva, akár az ürességet műveli, ugyanazokat az elveket követi.

玄圃以東號曰太一，麗賓以西字爲正覺。... 希無之與修空，其揆一也。⁴

Egyes írástudók a buddhizmus másságát emelték ki, s több szempontból bírálták az idegen vallást. Ezeket a kritikákat a buddhisták nem hagyhatták szó nélkül, hiszen a konfuciánusok vallásuk létjogosultságát kérdőjelezték meg. A buddhisták és konfuciánusok, valamint a buddhisták és taoisták között élénk vita zajlott, s ennek eredményeként születtek meg a buddhista apológiák. Ennek a vita-irodalomnak talán a legkorábbi darabja a *Mou mester elosztatja a kéte-lyeket* (*Mouzi lihuo lun* 牟子理惑論) című mű.⁵

A *Mouzi lihuo lun* szerzőségének és datálásának problémái

A bevezető szerint a *Mouzi lihuo lun* című művet egy Mouzi (Mou Mester) nevű írástudó írta a Kései Han-dinasztia idején, Ling 靈 császár halálát (189) követően. Anyjával élt a világtól visszavonultan Jiaozhouban 交州 (a mai Hanoi környékén), a kínai birodalom déli határterületén. Tekintettel a zűrzavaros politikai helyzetre, nem vállalt hivatali tisztséget, bár a járási és tartományi vezetők – értesülvén páratlan műveltségéről – hivatalt ajánlottak neki. Ebből úgy tűnik, hogy Mouzi történeti személy volt. A Daoan 道安 (312–385) által összeállított legkorábbi buddhista katalógus, a *Zongli zhongjing mulu* 總理眾經目錄 azonban nem tesz említést művéről. A *Mouzi lihuo lun* állítólagos keletkezése után háromszáz évvel a Lu Cheng 陸澄 (425–494) által készített *Falun* 法論 az első katalógus, amelyben

³ Lásd CH'EN 1964: 61–69.

⁴ Lásd T 55, 2145: 68b13–15.

⁵ A *li* 理 írásjegy helyett eredetileg valószínűleg a *zhi* 治 írásjegy szerepelt, azonban a Tang-korban a *li* tabu alá esett, ezért felcserélték a *zhivel*. Lásd ZÜRCHER 1959: 13.

szerepel ez a munka. A *Falun* elveszett, azonban a Sengyou 僧佑 (435–518) által írt *Chu sanzang jiji* 出三藏記集 című munka tizenkettedik fejezete tartalmazza a *Falun* tartalomjegyzékét. Ugyancsak idéz a *Mouzi lihuo lun* ből Liu Jun 劉峻 (426–521) a *Shishuo xinyu* 世說新語 írott kommentárjában.⁶ Sengyou szerkesztette egybe a *Hongming ji* 弘明集 című esszégyűjteményt, amely buddhista apologetikus műveket tartalmaz. Ennek a gyűjteménynek az elején található Mou Mester értekezése. A munka későbbi népszerűségét mutatja, hogy a Song-, Yuan- és Ming-korban újra kiadták.

A történeti bizonyítékok hiányában a modern kutatók gyakran megkérdőjelezik a mű autentikusságát. Első feladatként keletkezésének idejét kell meghatározni. Henri Maspero a 250 körüli időkre datálja, mivel az első szakaszban kölcsönöz a *Taizi ruiying benqi jing* 太子瑞應本起經 (T 185) című szútrából, amelyet 222 és 229 között fordítottak le kínaira.⁷ Ugyancsak ezt támasztja alá szerinte a khotani buddhista közösség bemutatása a 34. szakaszban. A kínaiak ugyanis csak Zhu Shixing 朱士行 zarándoklata (260) után értesülhettek az ottani helyzetről, mivel ő volt az első kínai, aki a történeti források szerint eljutott Khotanba, hogy mahájána iratokat vigyen Kínába. Maspero úgy véli, hogy a bevezető történetileg hiteles. Ez utal ugyanis Jiaozhou kormányzójára, aki bosszút akart állni öccse gyilkosán, s Mouzit kérte meg, hogy a csapatai szabad átvonulása ügyében a szomszéd terület kormányzójával tárgyaljon. Mouzi elfogadta a megbízatást, ám végül anyja halála miatt nem indult útnak. Maspero a *Hou Hanshu* 後漢書 és a *Sanguo zhi* 三國志 segítségével a testvérpárt Zhu Fuval 朱符 és Zhu Haóval 朱皓 azonosította.

Paul Pelliot nem ért egyet Masperóval, szerinte ha Mouzi a művét 250 körül írta volna, akkor már túl idős lett volna ahhoz, hogy ilyen pontossággal örökítse meg fiatalkorának eseményeit. Úgy gondolja, hogy a kínaiak már Zhu Shixing utazása előtt is értesülhettek Khotan létezéséről a Selyemúton járó kereskedőktől. Azt sem fogadja el, hogy a mű a *Taizi ruiying benqi jing* című szútrából idézne. Szerinte ugyanis Dél-Kínában létezett egy mára elveszett hagyomány Buddha életéről, s a szerző onnan merítette ismereteit. Pelliot tehát teljes mértékben hitelt ad az előszónak, s így a művet 190–194-re datálja.⁸

A japán buddhológus, Tokiwa Daijō szerint a művet egy buddhista szerzetes, Huitong 慧通 (426 k.–478 k.) írta. Állítását arra ala-

⁶ A mű angol fordítását lásd MATHER 1976.

⁷ Lásd MASPERO 1901.

⁸ Lásd PELLIOT 1920.

pozza, hogy a *Yixia lun* 夷夏論 című művében Gu Huan 顧歡 (megh. 470 k.) említést tesz egy bizonyos Huitong nevű szerzetesről, miközben a taoizmust dicsóítja a buddhizmussal szemben. A japán kutató úgy véli, hogy erre a műre reagálva készítette el Huitong a *Mouzi lihuo lun* című munkát, s néhány mondatot a mű elején, az elsőtől a hetedik szakaszig, riválisától idézett.⁹

A fenti három kutató abban egyetértett, hogy az előszót történeti forrásként kell kezelni, akár Mou mester, akár egy másik személy a szerzője. Erik Zürcher azonban úgy gondolja, hogy Mouzi csak kitálat személy, akit a mű szerzője hiteles történeti háttérrel látott el, hogy igazinak tűnjön. Elméletét azzal támasztja alá, hogy az előszó túlságosan magasztalja Mouzi kiváló képességeit, kimagasló műveltségét, így semmiképpen nem lehet önéletrajzi írás.¹⁰

John Keenan a fentiek alapján arra a következtetésre jut, hogy lehetséges, volt egy Mouzi nevű történeti személy, aki ezt a művet írta, de az is lehet, hogy egy ismeretlen Han-kori szerző írta Mouzi néven. Az is elképzelhető, hogy az előszót követő dialógus valóban Mouzitól származik, míg az előszót egy tanítványa vagy egy későbbi buddhista fűzte hozzá.¹¹

A mű felépítése és tartalma

A *Mouzi lihuo lun* bevezető része Mouzi életéről ad felvilágosítást. Ezt követi a párbeszédes formában megírt értekezés, amelyben Mouzi egy vagy több konfuciánus írástudó kérdéseire ad választ. A mű befejező részében a konfuciánus vitapartnerek megtérnek, s leteszik a világi hívők fogadalmait.

A dialógus rész harminchét szakaszra osztható. Az első három szakasz Buddha életét mutatja be, a buddha szó és a tao jelentését definiálja. Pontosan írja le Buddha életútját, azonban érdekes módon hangsúlyozza Buddha szüziességét a házasságkötése után is. Buddhát a taoista iratok halhatatlanjaihoz és bölcseihez hasonlóan jellemzi:

Létezik vagy nem létezik; lehet kicsi, lehet nagy; lehet kerek, [mint az ég], lehet szögletes, [mint a föld]; lehet idős, lehet fiatal; rejtve maradhat vagy

⁹ Lásd TOKIWA 1911.

¹⁰ Lásd ZÜRCHER 1959: 15.

¹¹ Lásd KEENAN 1994: 6–7.

megjelenhet; tűzön járva nem ég meg, kardélen lépkedve nem sérül meg; pizsokban nem lesz koszos; szerencsétlenségben nem éri baj. Mikor helyét kívánja változtatni, akkor repül; mikor ül, fényt sugároz.

Miután a buddhista alapfogalmakat tisztázta, rátér a buddhista és a kínai kultúra közti ellentétek tárgyalására. A 4–7. szakaszig a buddhista iratokat a kínai klasszikusok szempontjából bírálják a konfuciánus vitapartnerek. A buddhista iratok nehezen érthetőek, bőbeszédűek, és túl sok van belőlük, továbbá a kínai bölcsek nem tesznek említést ezekről. Mouzi rámutat, hogy lényegét tekintve a buddhista tanítás nem különbözik a klasszikusoktól, csak annyit kell belőle elsajátítani egy embernek, amennyire szüksége van, mert végső soron valamennyi tanítás ugyanazokat az elveket fejti ki. A kínai bölcsek könyvei nem ölelnek fel mindent, így Buddháról sem szólnak. Ez azonban nem jelenti, hogy el kéne vetni, hiszen az ő tanításai is összhangban vannak az igazsággal. A 8. szakasz elmagyarázza, hogy a kínai bölcsek között is akadnak olyanok, akik testi formája eltért az átlagostól, így nem kell kételkedni a Buddhának tulajdonított harminckettő elsődleges és nyolcvan másodlagos ismertetőjel valódiságában.

A 9–13. szakaszban Mouzi azt mutatja ki, hogy csak bizonyos interpretációknak mondanak ellent a buddhista gyakorlatok, de nem maguknak a klasszikusoknak. Nem lehet vádolni a buddhistákat a szülőtisztelet és a helyes viselkedés szabályainak megsértésével, mikor leborotválják a hajukat és cölibátust fogadnak, mert a lemondás legmagasabb fokára jutnak, s a legkiválóbb erények művelésének szentelik magukat. Igaz ugyan, hogy Konfuciusz távol tartotta magát a szellemi világtól, azonban a konfuciánus rituálékban is felfedezhető a halál utáni lét elfogadása. A buddhista újjászületés tana tehát nem ellentétes a klasszikusok tanításával.

A 14–15. szakaszban két súlyos vádra felel meg Mouzi. Az egyik, a buddhizmus barbár eredete, a másik a buddhisták mértéktelen adakozása. Mouzi felhívja a figyelmet arra, hogy számos kínai bölcs a barbárok közül származott, s az idegen értékek jól megférnek a kínaiakkal. Buddha, miután felismerte a világ állandótlanságát, szétosztotta ugyan a vagyonát, de igazságos cselekedeteinek köszönhetően apja birodalmában béke uralkodott.

A 16–24. szakaszban a konfuciánus írástudó a buddhista gyakorlattal szemben fogalmazza meg kifogásait. Először a buddhista adakozás fonákságaira mutat rá, bírálva a romlott szerzeteseket, akik csak a hasznot lesik. Mouzi szerint azonban nem lehet a tanítást elítélni, mert nem mindenki képes azt tökéletesen elsajátítani, s a klasszikusokból vett idézetekkel bizonyítja, hogy az adakozást nem til-

tották a kínai bölcsek. A 18. szakaszban Mouzi az analógiák használatát védelmezi, mivel egy ismeretlen dolgot csak a már ismertek segítségével lehet elmagyarázni. A 19. szakasz a buddhista lemondást támadja, ám Mouzi bizonyítja, hogy a kínai szentek is gyakorolták ezt, az igazság érdekében lemondtak jó körülményeikről. A 20. szakaszban a kérdező Mouzi szemére veti, hogy csak otthon beszél a buddhizmusról, az udvarban hallgat róla. Megszakítva a gondolatmenetet, a következő szakasz a buddhizmus kínai elterjedéséről számot adó híres legendát meséli el Ming császár álmáról. A 22–23. szakaszban a kérdező a buddhisták térítő tevékenységét kritizálja, túlzottnak tartja a buddhista retorikát, hiányolja a gyakorlást. Mouzi azonban rámutat, hogy amíg nem jut el valaki a célig, szükség van a szavakra. Ezt követően Mouzi arról beszél, hogy azért bírálják sokan a buddhizmust, mert nem képesek felfogni mély tanításait.

A 25–28. szakasz az egész dialógus jellegét meghatározó hermeneutikai módszert tárgyalja. A kérdező Mouzi szemére veti, hogy nem a buddhista tanításokkal ad választ a kérdéseire, hanem a kínai klasszikusokat és kommentárokat használja erre a célra. Mouzi elmondja, hogy miután megértette a buddhista igazságokat, a kínai klasszikusok igaz értelme is feltárult előtte. Azért utal folyton a klasszikusokra, mert a kérdező ezeket a műveket ismeri, a buddhista tanításokat nem érti, így ha ezekkel válaszolna, olyan lenne, mint ha egy süketnek zenélne.

A maradék rész, a 29–37. szakasz a taoizmus halhatatlanságfogalmát tárgyalja buddhista szempontból. Mouzi egyértelműen elutasítja, hogy a buddhizmus célja a taoistákéhoz hasonló halhatatlanság elérése lenne. Elveti a gabonaevéstől való tartózkodás taoista módszerét, arra hivatkozva, hogy a *Laozi* sehol nem tesz említést róla. Nem ad hitelt annak az állításnak, hogy a taoisták soha nem betegednek meg, és nincs szükségük gyógyszerekre. Hangsúlyozza, hogy a taoista és a buddhista nem-cselekvés nem ugyanaz. Saját maga meggyőződött arról, hogy a buddhista tanítás értékesebb, annak ellenére, hogy ő maga soha nem járt Buddha szülőföldjén. A kérdező beszámol khotani tapasztalatairól: az ottani szerzetesek nem tudtak megfelelni kérdéseire, nem mertek vitába szállni vele. Mouzi szerint azonban ez csak a khotani szerzetesek sekélyes műveltségét bizonyítja. Elutasítja, hogy a taoisták által gyakorolt nyugalom a legtökéletesebb lenne, és klasszikus példákkal cáfolja, hogy a kínai bölcsek halhatatlanok lettek volna. Az utószóából megtudjuk, hogy a mű azért áll harminchét szakaszból, mert a *Laozi* első része ennyi fejezetre oszlik, és a megvilágosodásnak is ennyi tényezője van. Végül beszámol arról, hogy a bírálók megtérnek.

A mű jellegzetessége, hogy Mouzi a buddhizmus védelmében a kínai klasszikusokból, elsősorban a *Beszélgetések és mondásokból*, valamint az *Út és Erény könyvéből* idéz, nem pedig buddhista művekből. Mint fentebb láttuk, vitapartnere ezt erősen kifogásolja. John Keenan szerint emiatt ezt a művet nem lehet igazi apológiának tekinteni, hanem inkább a buddhizmus kínai hermeneutikájának.¹² A szerző ugyanis a buddhizmus tanításait, intézményeit kínai szempontból értelmezi. Azon igyekezik, hogy kimutassa: a buddhizmus nem áll ellentétben a kínai hagyománnyal, mert a kínai klasszikusok is lejegyeznek olyan dolgokat, amelyek miatt a konfucianus vitapartner bírálja a buddhizmust.

A buddhizmus barbár eredete

A *Mouzi lihuo lun* nem egyedülálló mű, a 4–5. században több munkát is szenteltek a hitvitának, amelyeket a korábban említett *Hongming ji* című gyűjtemény foglal egybe.¹³ Ezek az apológiák a *Mouzi lihuo lun*hoz hasonló bírálatokat idéznek a buddhizmussal szemben, jelezve, hogy a korszak vallási életében jelentős kérdések voltak ezek.

Mouzi a 14. szakaszban visszautasítja bírálójának etnocentrikuságát, rámutatva arra, hogy a barbárok között is vannak erényes emberek, és találhatók kiváló tanítások, amelyek jól megférnek a kínai bölcsék tanaival. A barbárokkal szemben kialakult kínai előítélet nem a buddhizmus elterjedésére vezethető vissza, már jóval korábban is találkozunk vele.

A *Feljegyzések a szertartásokról* (*Liji* 禮記) azt írja, hogy minden népnek megvan a maga természete (*xing* 性), amelyen nem lehet változtatni. A buddhizmust ellenzők úgy érvelnek, hogy a vad barbárok számára megfelelő a buddhizmus, de a kínaiaknak nincs szükségük rá, mivel természetük eredendően tiszta:

A kínaiak és a barbárok különböznek egymástól természetük szerint. Miért? A kínai veleszületett természete tiszta, harmonikus, önzetlen, és igazságos,

¹² Lásd KEENAN 1994: 30–38.

¹³ A legfontosabb művek rövid bemutatását lásd ZÜRCHER 1959: 13–17. Az alábbiakban a vita rekonstruálásában a következő forrásokra támaszkodunk: ZÜRCHER 1959: 254–285, REN 1988: 93–115.

ezért magyarázta el nekik Zhou herceg és Konfuciusz azt a tanítást, hogy az [emberek] természete [azonos], csak a szokások [különböznek]. A külföldi országok lakói viszont nehéz és makacs természettel rendelkeznek, tele vannak gonosz vágyakkal, gyűlölettel és erőszakkal. Ezért Sákjamuni szigorúan megfékezte őket az öt tiltó szabállyal.

華戎自有不同。何者？中國之人稟氣清和含仁抱義，故周孔明性習之教。外國之徒受性剛強貪欲忿戾，故釋氏嚴五戒之科。¹⁴

Erre a vádra a buddhisták nem sokat mondhattak, hiszen az idegen eredet tagadhatatlan volt. Mouzihoz hasonlóan úgy próbáltak kitérni e vád elől, hogy emlékeztettek arra, Kína gyakran kölcsönzött dolgokat idegen országoktól, s ezek csak hasznára váltak. Továbbá a múlt számos híres bölcse és államembere külföldi származású volt. Néhány buddhista elkötelezettségű írástudó odáig merészkedett, hogy azt állították, az igazi középső ország (*zhongguo* 中國, madhjadésa) nem Kína, hanem India.

Ehhez kapcsolódik az a vád, hogy a kínai bölcsek nem tesznek említést a buddhizmusról. A Mouzi 7. szakasza fogalmazza meg ezt a kritikát: „Ha Buddha tanítása ilyen tiszteletreméltó és nagyszerű, akkor Yao 堯 és Shun 舜 uralkodók, Zhou herceg és Konfuciusz miért nem gyakorolták azt? A *Hét klasszikus*ban sehol sem találunk [Buddha] szavaival.” Mouzi rámutat arra, hogy van, ami hiányzik a klasszikusokból, így erre hivatkozva nem lehet elvetni Buddha tanítását, mivel ő is az erényt hirdeti. Más buddhisták a szent fogalmának Han-kor utáni átértékeléséből merítették ellenérvüket. A Han-kor után a konfucianizmus válságával megdőlt a konfuciánus tanítások egyetemességébe vetett hit is.¹⁵ A bölcse nem valamiféle örök tanítást fejt ki, csupán mindig az adott helyzetnek, pillanatnak megfelelően cselekszik. Az úttal azonos, így belső természete nyugodt és üres, és megjelenő tettei, „nyomai” (*ji* 跡) válaszok (*ying* 應) a külvilágból érkező hatásokra (*gan* 感). Nem-cselekvő, titokzatos egységben van a természettel.

Konfuciusz ennek értelmében azért alakította ki a szertartásokat, határozta meg a helyes társadalmi viselkedés alapelveit, hogy megmentse a társadalmat a széthullástól. Gyakorlatias tanítása „válasz” volt az akkori helyzetre. Nem lehet a buddhizmust eretneknek minősíteni csak azért, mert Konfuciusz nem tanított a karmáról, az újjászületésről, a megvilágosodásról és a nirvánáról. Nem nyílt alkalma

¹⁴ Lásd T 52, 2102: 19c27–29.

¹⁵ Lásd WRIGHT 1959: 3–20.

arra, hogy metafizikai kérdésekről tanítson, mivel más feladat hárult rá. Konfuciusz valójában előkészítette a talajt a buddhizmus számára. A két szent nem áll szembe egymással, hanem, bár tevékenységi területük különböző, a céljuk ugyanaz volt: az emberiség megmentése.

A védekezés másik módja az volt, hogy a buddhisták azt próbálták bizonyítani, a buddhizmust már a régi idők bölcsei is ismerték. Ennek alátámasztására ősi szövegek homályos részleteit hozták fel, amelyekben a buddhizmus nyomait vélték felfedezni.¹⁶

¹⁶ Az egyik ilyen legenda szerint, amelyre bizonyítékul a *Liezit* 列子 hozzák fel, Konfuciusz Buddhára utalt volna, amikor a nyugati bölcstről beszélt. Természetesen ennek a magyarázatnak semmi alapja nincsen. Egy másik beszámoló elmondja, hogy i. e. 317-ben Yan államban Zhao fejedelem udvarába érkezett egy mágus, kezében bottal és alamizsnás csészével, s ujjhegyére egy hat láb magas sztúpát varázsolt. A varázslaton túl ez a történet azért is valószínűtlen, mivel a megadott időpontban a buddhizmus még nem hagyta el India határait. Számos történet megpróbál párhuzamot vonni Asóka ismert térítő tevékenysége (i. e. 3. sz.) és a buddhizmus Kínában való elterjedése között. Az Asóka által építtetett 84 ezer sztúpa közül állítólag néhányat Kínában találtak meg, s az egyikből Buddha csontekélyei is előkerültek. Úgy vélték továbbá, hogy Shi Lifang 室利防, egy külföldi szerzetes, aki – a legenda szerint – az első kínai császár, Qin Shi Huangdi (i. e. 221–210) idejében szútrákat hozott Kínába, Asóka küldöttje lett volna. Ezeket a kínai állításokat sem az Asóka feliratok, sem a ceyloni krónikák nem támasztják alá, egyikben sincs utalás arra, hogy Asóka térítő tevékenysége Kínáig elért volna. Egy másik legenda a buddhizmus Kínába érkezését a Wu 武 császár (i. e. 140–87) uralkodása körüli időre teszi, mert állítólag, miközben egy tó medrét vájták ki, hamu nyomaira bukkantak. Úgy hitték, hogy ez a világekorszak (kalpa) végén fellángoló, mindent elemészto tűz maradványa. A buddhisták úgy érveltek, hogy ez a magyarázat csak úgy született meg, ha abban a korban a buddhizmus már jelen volt Kínában. Néhány buddhista szerző azt állította, hogy Zhang Qian 張騫, aki kínai követként Közép-Ázsián keresztül Baktriába utazott az i. e. 2. században, már hallott a buddhizmusról, és néhány erre vonatkozó ismerettel tért haza. Ez a tudósítás azonban csak a Tang-kori buddhisták tollából származik, a korábbi Zhang Qianre vonatkozó forrásokban nyoma sincs. Amikor a Han-ház tábornoka, Huo Qubing 霍去病 i. e. 120-ban az északi határnál legyőzte a hunokat, embert ábrázoló aranyszobrokat hozott magával, s ezek előtt nem mutattak be áldozatokat, csupán füstölőt égettek és meghajoltak előttük. Valószínűleg azonban ezeknek a szobroknak semmi köztük nem volt a buddhizmushoz, inkább valamiféle helyi hun isteneket ábrázoltak. Lásd CH'EN 1964: 27–29.

Szülőtisztelet vagy szerzetesség?

A Mouzi 9–10. szakaszában a konfuciánus írástudó azért bírálja a buddhizmust, mert a szerzetesi életforma alapvetően ellentétben áll a konfuciánus szülőtisztelet előírásával, a szerzetesek ugyanis leborotválják a hajukat, és nem nemzenek utódokat. Kínában a szülőtisztelő gyermek legfontosabb feladata a szülőktől kapott test sértetlen megőrzése és a család folyamatosságának biztosítása volt, így a buddhizmus elterjedése előtt ismeretlen volt a cölibátus. A *szülőtisztelet könyvében* (*Xiaojing* 孝敬) az olvasható, hogy úgy kell megőrizni a testünket, ahogy a szüleinktől kaptuk.¹⁷ Így aztán a csonkítás különösen súlyos büntetésnek számított.

A világtól elszakadó buddhista közösségek, amelyek minden családi kötelemet elvágtak, természetesen ellenállást váltottak ki az írástudói rétegből. A családdal való szakítást fejezte ki a harmadik századtól a családnév megváltoztatása vallási névre. A szerzetesek először a mester családnévét vették fel, amely utalt etnikai hovatartozására. Később Daoan bevezette, hogy minden szerzetes családneve – Sákjamuni után – Shi 釋 legyen.

A test megcsonkítását ugyancsak gyakran kifogásolták, noha ez általában nem ment túl a haj és a szakáll leborotválásán. A kínaiakat azonban ez a szokás a nehéz fizikai munkára ítéltre emlékeztette, akiknek szintén levágták a szakállát és néha a haját is. A második században az volt a szokás, hogy az újonnan elbocsátott elítéltek nem látogathatták meg szüleik sírját, mert hajukat és szakállukat levágták.

A buddhista dzsátaka történetekben számos helyen olvashatunk olyan bódhiszattvákról, akik feláldozták saját életüket más lények megmentéséért. Indiában azonban ezek a példák soha nem váltak követendő példává a szerzetesek számára. Kínában viszont több ilyen áldozattal is találkozunk. A „test feladása” (*yishen* 遺身) visszavezethető egy biztos forrásra, a *Lótusz szútra* tizenkettedik fejezetére, amelyben Bodhisattva Bhaisadzsjarádzsa égő gyertyaként elégeti testét.¹⁸ A negyedik században egy Fayu 法羽 nevű szerzetest említenek meg a források, aki a bódhiszattva példáján felbuzdulva olajjal átitatott ruhákat csavart teste köré, majd meggyújtotta, s közben

¹⁷ A mű magyar fordítását lásd P. SZABÓ 2003.

¹⁸ A *Lótusz szútra* magyar fordítását lásd POROSZ 1995.

a *Lótusz szútrát* recitálta. Az ötödik századból több ilyen esetről is tudunk.

Kang Senghui 康僧會 a buddhista kolostori életet megpróbálta összeegyeztetni a kínai kultúrával. A családi életet minden gonosz és tisztátlan melegágyának festette le, a kolostori életben viszont a hagyományos kínai eszményeket látta megvalósulni: nyugalom, tisztaság és titokzatos egység a természettel. Kang Senghui a buddhizmus elterjedésének kezdetén, a harmadik században még nem számolt a szülőtisztelet fontosságával, a családról elítélően nyilatkozott. Szerinte az igazi célt csak úgy érthette el valaki, ha gyökeresen szakított családi kötelékeivel.

Huiyuan 慧遠 (344–416) *A sramana nem hódol a királynak* (*Shamen bu jing wang zhe lun* 沙門不敬王者論) című értekezésében már megpróbálja közelíteni egymáshoz a két életformát.

Ezáltal azoknak, akik örvendeznek Sákjamuni tanának, először szüleiket kell szolgálniuk és uralkodójukat tisztelniük. Azoknak, akik változtatni akarnak világi életükön, s el akarják dobni a hajtút [utalás a tonzúrára], előbb meg kell várniuk [az uralkodó és szüleik] jóváhagyását, s csak eztán cselekedhetnek. Ha az uralkodónak vagy szüleiknek kételye van, akkor vissza kell vonulniuk, és [más módon] kell törekedniük, hogy betölthessék vágyukat, amíg mindketten [az uralkodó és a szülők] nem világosodnak meg, [és nem egyeznek bele].

是故悅釋迦之風者，輒先奉親而獻君。變俗投簪者，必待命而順動。若君親有疑，則退求其志，以俟同悟。¹⁹

Huiyuan érvelése jól megalapozott, mivel a vinaja szerint a király szolgálatában álló személy (különösen a katona) és az, akinek a szülei nem egyeztek bele, nem léphet be a szerzetesi közösségbe. Ebben az előírásban eredetileg azonban nem a lojalitás és a szülőtisztelet nyilvánult meg – ahogyan azt Huiyuan értelmezte –, hanem egyszerűen azokat az eseteket kívánta kizárni, amelyek később vitához vezethettek. Sun Chuo 孫綽 azt emeli ki Buddha életéből, hogy miután megvilágosodott, apját is megtérítette, s ezáltal mély szülőtiszteletéről tett tanúbizonyságot. Mind a hárman a buddhizmus egy-egy olyan elemét emelték ki, amely Indiában másodlagos jelentőséggel bírt. Így próbálták a buddhizmust elfogadtatni a konfuciánus értékrendhez szokott társadalom minden tagjával.

¹⁹ T 52, 2102: 30a29–b1.

A lélek halhatatlansága

A 12–13. szakasz a halál utáni élet kérdését vitatja meg. Mouzi szerint a konfuciánus rituálékból egyenesen következik, hogy a halál után a lélek tovább él. A buddhizmus filozófiájának, életszemléletének alapja, hogy minden lény felelős a cselekedeteiért, minden tett következményt szül. Tetteink gyümölcse nem biztos, hogy ebben az életben érik be, lehet, hogy csak egy következő újjászületésben. Az egyén tehát valamilyen módon a következő életben is megőrződik, hiszen a lények karmája nem keveredik össze: mindenki a saját karmáját viszi át a következő életbe. Ez a tanítás filozófiai szinten ugyanakkora kihívást jelentett a kínaiak számára, mint a szerzetesség erkölcsi és társadalmi szinten. Nem csoda, hogy sok értekezés került ki a buddhisták és a konfuciánusok kezei közül, amelyekben a lélek halhatatlanságát állították, illetve cáfolták.²⁰

A Liang-dinasztia Wu 武 császára (ur. 502–549) nem csak mint uralkodó járult hozzá a kínai buddhizmus fejlődéséhez, hanem buddhista műveket is írt, amelyek közül az egyik a lélek halhatatlanságával foglalkozik. A mű címe: *A léleknek, mint olyannak a megalapozása, amely eléri a megvilágosodást* (*Li shenming chengfo yi ji* 立神明成佛義記).²¹ Az uralkodó is tagja volt a Nirvána iskolának, amely a *Maháparinirvána* szútrában megfogalmazott buddha-természet mibenlétét próbálta meghatározni. Az örök, személyes, tiszta és boldog mahátman fogalmát könnyen párhuzamba lehetett állítani a kínai hagyományos lélek (*shen* 神) fogalommal. Valószínűleg ezzel is magyarázható a mű kedvező fogadtatása. A császár, összekapcsolva a két fogalmat, azt állította, hogy a lélek (*shenming* 神明) fog majd egy napon megvilágosodni (*chengfo* 成佛).

A lélek két aspektusra osztható: egy örök, változatlan lélekre, amely a „sokféleség” mögött meghúzódó egység, a lényeg (*ti* 體); továbbá a változó, sokféle tudatosságra (*shi* 識), amely a lélek működése (*yong* 用), a lélek szamszárikus, karmikus aspektusa. A lényeg és működés fogalompárast a neotaoista Wang Bi 王弼 (226–249) és Sengzhao 僧肇 (374–414) egyaránt használta annak kifejezésére, hogy a változó jelenségvilág mögött egy állandó, egységes elv található.²² A lélek és tudatosság megkülönböztetése Zong Bing 宗炳 *A buddha-*

²⁰ Erről a vitáról lásd LIEBENTHAL 1952.

²¹ Wu császár értekezéséről lásd LAI 1981.

²² Wang Biről lásd WAGNER 2000; Sengzhaóról lásd LIEBENTHAL 1968, ROBINSON 1967, LIU 1994: 36–81.

ság megvilágosítása (*Mingfo lun* 明佛論) című művén alapul, amely a tudatossághoz rendeli azt a Menciusz által hirdetett erényt, hogy az ember eredendően különbséget tud tenni jó és rossz között. Wu császár a halhatatlan tudatot két tulajdonsággal ruházza fel: egyrészt tudatlan (*wuming* 無明), másrészt tudó, bölcs (*shenming* 神明). Hasonló ellentétes jelzőkkel látja el a tudatot *A hit felkeltése a mahájánában* (*Dasheng qixin lun* 大乘起信論)²³ című mű, amely a későbbiekben kulcsszerepet játszott a kínai buddhizmus történetében.

Az alábbiakban Wu császár értekezését a Shenji 臣績 által írt kommentárral idézzük, mert a mű nagyon tömör, magában nehezen érthető:

A [*Maháparinirvāna szútra*] azt írja: „A nem-megvilágosodás egy hirtelen fordulattal megvilágosodássá alakul.” Itt található az elv. Hogyan? A tudat a működés alapja. Az alap egy, a működés sokféle. A sok az életem és halálom keresztül megy természetesen. Az egy alap természete azonban nem változik. Shenji [kommentárja]: „Ha minden szennyeződéstől megtisztul, az alap tudatosság megvilágosodik. Mikor [a nem-megvilágosodás megvilágosodássá válik] ezt nevezik átalakulásnak (*bian* 變). Ha csupán arról van szó, hogy valami helyettesít egy másikat sorjában [ahogy a számszárában történik], akkor ezt nem hívják *bian*nek, [csupán *huán*nak 化].”

又言: 若無明轉則變成明. 案此經意理如可求. 何者? 夫心爲用本, 本一而用殊. 殊用自有興廢, 一本之性不移. 臣績曰: 陶汰塵穢, 本識則明. 明闇相易, 謂之變也. 若前去後來非之謂也.²⁴

Az egy alap a tudatlan lélek. Shenji [kommentárja]: „A lélek eredendően sötét [nem-tudó]. Szüksége van a tudatlanságra, mint okra [ahhoz, hogy tudjon].”

一本者即無明神明也. 臣績曰: 神明本闇即故以無明爲因.²⁵

A kommentár érdekessége, hogy a tudatlanságnak ontológiai jelentőséget tulajdonít, amennyiben léte a lélek mozgásba lendítésének a feltétele. Ez a feltevés meglehetősen ütközik az indiai értelmezéssel, amely szerint az avidjá csak a tudás hiányát, illetve a téves tudást jelenti. A tudatlanság pozitív értékelése szintén megtalálható *A hit felkeltése a mahájánában* című munkában.

A hínájána lételmélet szerint a dharmák, a lételelemek, amelyek valós léttel rendelkeznek, csak egy-egy pillanatra léteznek: a semmi-

²³ A mű nyugati nyelvű fordítását lásd HAKEDA 1967, GIRARD 2004.

²⁴ Lásd T 52, 2102: 54b18–21.

²⁵ Lásd T 52, 2102: 54b21–52.

ből megszületnek, egy pillanattig a létben tartózkodnak, majd ismét a nemlétbe süllyednek. Wu császár ennek értelmében úgy érvelt, hogy a jó és a rossz cselekedet csak egy-egy pillanatra létezik, így az erkölcsi cselekedetek mögött kell lennie egy független cselekvőnek.²⁶

Hogyan tudunk? Az egy pillanattal ezelőtti tudat folyamatos rosszat követett el. A következő pillanat tudatossága váratlan jót cselekszik. A jó és rossz elve jól meghatározható, de mi volt előtte és mi jött utána, miután a pillanatok szétváltak egymástól. Ha nincsen egy alap, ami összekapcsolja az [erkölcsi] működések gyümölcseit, akkor hogyan lehetne folyamatosság? Shenji [kommentárja]: „Ha nem lenne egy alap [a működés mögött], a működésnek nem lenne mire támaszkodnia. Az összezavarodott emberek abba a hibába esnek, hogy magát a látszólagos folyamatot tekintik alapnak. Hogy kijavítsuk ezeket a téves nézeteket, a felsőbb jót hirdetjük.”

何以知然? 如前心作無間重惡, 後識起非想妙善. 善惡之理大懸, 而前後相去甚迥. 斯用果無一本, 安得如此相續? 臣續曰: 不有一本, 則用無所依, 而惑者見其類續爲一. 故舉大善, 斥其相續之迷也.²⁷

Fan Zhen 范縝, a Liang-dinasztia konfucianus hivatalnok, látva a buddhizmus egyre nagyobb mértékű térnyerését, a vallás tanait *A lélek halandósága* (*Shenmie lun* 神滅論) című értekezésében bírálta.²⁸ A mű kérdés-felelet formában íródott, a kérdező képviseli a budhista álláspontot, Fan Zhen pedig a válaszadót.

Az értekezés központi tétele így szól:

Valaki megkérdezte tőlem: Azt mondod, hogy a lélek halandó. Honnan tudod, hogy halandó? Válasz: A lélek és a test azonos. Ezért, amíg a test él, a lélek is él, és mikor a test elpusztul, a lélek elenyészik.

問曰: 子云神滅. 何以知其滅耶? 答曰: 神即形也, 形即神也. 是以形存則神存, 形謝則神滅也.²⁹

²⁶ Érdekes módon Wu császár nagyon jól rámutat a hínájána filozófiában rejlő problémára. A későbbi mahájána filozófiai iskola, a jógácsára feltehetően éppen azért teremti meg a tudat legmélyebb szintjét jelentő alajavidnyána fogalmát, hogy magyarázatot adjon a tettek és következményeik folyamatosságára. Az alajavidnyána fogalmának fejlődéséről lásd SCHMITHAUSEN 1987, WALDRON 2003. A jógácsára filozófiáról lásd HAMMAR 1994, 1995.

²⁷ T 52, 2102: 54c7–10.

²⁸ A műről lásd LIU 1987. Magyar fordításait lásd BALÁZS 1976: 283–308, TÓKEI 1993.

²⁹ Lásd T 52, 2102: 55a10–12; BALÁZS 1976: 294.

Ezt követően a testet a lényeggel (*zhi* 質), a lelket a működéssel (*yong* 用) azonosítja:

A test a lélek anyagi alapja [lényege]; a lélek a test működése. Ebből következik, hogy mivel a „test” az anyagi alapra vonatkozik, a „lélek” pedig a működésre, a test és a lélek nem tekinthető különállónak.

答曰: 形者神之質, 神者形之用. 是則形稱其質, 神言其用. 形之與神不得相異.³⁰

A testet és a lelket a kés és annak élével állítja párhuzamba:

A lélek olyan az anyagi alaphoz viszonyítva, mint az élesség a késhez viszonyítva; a test olyan a működéshez viszonyítva, mint a kés az élességhez viszonyítva. Az „élesség” nem jelenti a kést, sem a „kés” az élességet. Élesség nélkül azonban nincsen kés; és kés nélkül nincs élesség. Sohasem hallottam arról, hogy az élesség túlélte volna a kés pusztulását; hogyan tehetjük hát fel, hogy a lélek tovább él, miután a test elpusztult?

答曰: 神之於質猶利之於刀, 形之於用猶刀之於利. 利之名非刀也, 刀之名非利也. 然而捨利無刀捨刀無利. 未聞刀沒而利存. 豈容形亡而神在也?³¹

Nem sokkal Fan Zhen értekezésének megszületése után a budhisták előálltak az értekezést cáfoló érvekkel. Xiao Chen 蕭琛 azt próbálta bizonyítani, hogy Fan Zhen tévedett, mikor a testet és a lelket a késhez és az élességhez hasonlította. A kés élességét a köszörűkőtől nyeri. Ha kicsorbul a kés éle, akkor elveszti élességét, és mint kés használhatatlan lesz, de a kés maga megmarad. Ezért nem helyénvaló azt állítani, hogy mikor az élesség elveszik, a kés is eltűnik. Az álombeli állapotban szintén Fan Zhen cáfolatát vélte felfedezni. Az álmodó személynek olyan a teste, mint egy darab halott fa; nem hallja, ha szólnak hozzá, nem érzi, ha megérintik. A lélek azonban a felhőkben szárnyalhat, vagy több ezer *li* távolságra járhat. Mivel a test nem mozdul, így a lélek nem lehet azonos a testtel, különbözőnek kell lennie.

Cao Siwen 曹思文 a konfucianus kánonra hivatkozva igyekezett cáfolni Fan Zhent. A *Szülőtisztelet könyve* azt írja, hogy Zhou herceg áldozatot mutatott be a külvárosban Houjinek 后稷, a Zhou nép őseinek, mint az Ég megfelelőjének, Wen királynak pedig az ősök templomában áldozott, mint a Shangdi megfelelőjének. Ha a test és a lélek egyaránt elenyészik, akkor kit állított párba az Éggel és a Shangdival? Nem csapnák be az Eget így? Ha feltesszük, ahogy Fan állította,

³⁰ Lásd T 52, 2102: 55a16–17; BALÁZS 1976: 295.

³¹ Lásd T 52, 2102: 55b16–19; BALÁZS 1976: 295.

hogy Jinek nincsen lelke, s ennélfogva semmit sem állított az Éggel párba, Wen király az Eget is és az emberiséget is becsapta volna. Így a bölcsek tanítása csalás lenne. Hogyan is ültethetnénk el ilyen gondolatokat a szülőtisztelő fiúk szívében?

Fan Zhen értekezésének nagy hatását mutatja, hogy Wu császár minisztereit és hivatalnokait annak megcáfolására szólította fel. Ennek eredményeként további hatvankét válasz született, amelyek a *Hongming ji* című műben maradtak fenn.

A szangha autonómiája

A fentiekben a hitvitának azokat az elemeit foglaltuk össze, amelyek közösek a Mouziben és a többi buddhista apologetikus műben. Érdekes módon az értekezés bizonyos fontos kérdésekről hallgat. Az egyik ilyen lényeges, a kor vallási életében nagy viharokat kiváltó kérdés a buddhista közösség, a szangha autonómiája volt. Ha ez a probléma nem is vetődik fel a *Mouzi lihuo lunban*, egy ehhez szorosan kapcsolódó másik váddal itt is találkozunk. A 16. szakaszban a bíráló azzal vádolja a buddhistákat, hogy léha életet élnek, csak a hasznot lesik, erkölcstelenül viselkednek. Mouzi szerint Buddha tanítását nem lehet elvetni csak azért, mert van, aki nem tudja helyesen gyakorolni. Más buddhisták azzal védekeznek, hogy nem lehet a szangha egészét elítélni csak azért, mert néhány tagja nem megfelelően viselkedik. Egyes buddhisták helytelen magatartása fontos szerepet játszott az állam és a szangha között folyó hatalmi harcban. Az uralkodók ugyanis, látva a fennálló helyzetet, bele akartak szólni a közösség életébe, eltávolítva a nem odaillő személyeket.

Huiyuan szerint a sramana azért nem hódol a királynak, mert az emberi világon kívül él. Mikor belép a szerzetesrendbe, a szangha lesz a családjá. A tonzúra és a szerzetesi köntös azt jelképezi, hogy elszakad a világi élettől, a társadalomtól. Más szavakkal: a szangha önálló szervezet, a világi hatalomtól független. Ez a felfogás alapvetően ellentétben áll a totalisztikus konfuciánus államelmélettel, amelyet a *Dalok könyve* 209. verse így fogalmaz meg: „A hatalmas ég alatt nincs olyan föld, amely ne a királyé lenne; a birodalom határain belül nincs olyan ember, aki ne a király alattvalója lenne.”

A kínai buddhizmus egyik alapvető jellegzetessége az egyház és az állam között húzódó feszültség. Ennek köszönhetően két nagy vita robbant ki a Jin-dinasztia korában: először Yu Ping 庾冰 (296–344) és He Chong 何充 között 340-ben, majd Huan Xuan 桓玄 (369–

404) és Wang Mi 王謐 (360–407) között 402-ben. Bár mind a két esetben az egyház megerősítette önállóságát, a vita nem zárult le, hanem évszázadokon keresztül tovább folytatódott.

Huiyuan volt az első, aki értekezéseiben és leveleiben világosan megfogalmazta a vallási élet céljait. Különbséget tett a világi emberekre és a szerzetesekre vonatkozó előírások között. A családban élő ember (*zaijia* 在家) viselkedését a konfuciánus szent könyvekben lefektetett szertartások határozzák meg, a családot elhagyó (*chujia* 出家) szerzetesekre viszont ezek a szabályok nem mérvadók. A szerzetesnek szabadnak kell maradnia, mivel ha bármilyen ideiglenes világi hatalom fennhatósága alá rendelnék, akkor belebonyolódna a világ hálójába, s ez megakadályozná abban, hogy a maga és az összes többi lény megváltásán munkálkodjon. Rámutat arra, hogy az uralkodónak erkölcsi kötelessége a szangha támogatása. A sramana: utazó, aki megbízást teljesít. Természetes, hogy a világ, amelynek kedvéért vállalkozott erre a feladatra, ellátja őt mindazzal, amire az út során szüksége lehet. A küldöthöz hasonló, aki a császári parancsot a birodalom távoli pontjába viszi, s útjához biztosítják számára az élelmet, kocsit és ruházatot. Bármit is kap jutalmul az uralkodótól, az eltörpül amellet, amennyi haszon a tetteből származik.

Huan Xuanhez írt egyik levelében azt a következtetést vonja le, hogy a klérus saját szertartásokkal, saját *livel* rendelkezik:

Ha az út nem valósul is meg, a rá vonatkozó szertartásokat mindig meg kell őrizni. Ha a szertartások megőrződnek, a dharma terjeszthető; ha a dharma terjeszthető, az út fellelhető. Ez a régi és új idők közös, változatlan, nagy dharmája. Továbbá, a kásája nem olyan ruha, [amely megfelelő viselet lenne] a császári meghallgatáson; a pátra nem olyan edény, [amely alkalmas lenne] palotai használatra. A katonák és civilek különböző megjelenéssel bírnak; a külföldieknek és kínaiaknak nem szabad keveredniük. Ha a [kolostori szabályokat követő] emberek, akik leborotválják a fejüket és megcsonkítják a testüket, a kínai szertartásokba bonyolódnak, akkor ez a különböző kategóriába tartozó dolgok egymás ügyeibe való beavatkozásának a jele, s ez komoly aggodalommal tölt el engem.

雖無其道，必宜存其禮。禮存則法可弘。法可弘則道可尋。此古今所同不易之大法也。又袈裟非朝宗之服，鉢盂非廊廟之器。軍國異容，戎華不雜。剔髮毀形之人，忽廁諸夏之禮，則是異類相涉之象，亦竊所未安。³²

A konfuciánus írástudók azzal vádolták az egyházat, hogy önállósága lehetőséget teremt a társadalomra káros embereknek, banditáknak, adócsalóknak és csavargóknak, hogy oltalmat nyerjenek a

³² Lásd T 52, 2102: 84a23–27.

világi igazságszolgáltatás elől. Ennek megakadályozására az uralkodók többször elrendelték a szangha megtisztogatását, hogy kiszűrjék az oda nem illő személyeket. Mikor Huan Xuan egy ilyen „tisztogatást” hajtott végre, elrendelte, hogy csak az alábbi háromféle szerzetes folytathatja a vallási életet:

a) azok, akik mélyen ismerték a szent iratokat, meg tudták magyarázni az értelmüket;

b) azok, akik szigorúan betartották a kolostori szabályokat, vagy elvonultan éltek;

c) azok, akik a hegyekben élve, az eszményit művelték, és nem folytak bele a világi dolgokba.

Huiyuan Huan Xuanhez írt levelében teljesen egyetért az intézkedéssel, beismeri annak szükséges voltát. Felhívja azonban az uralkodó figyelmét néhány nehezen elbírálni való esetre. Számos szerzetes betartja a szabályokat, noha kívülről úgy tűnik, hogy azokkal ellentétesen cselekszik. Mások szorgalmasan recitálják és tanulják a szent szövegeket, bár nem tudják elmagyarázni őket. Sok olyan idős, tapasztalt szerzetes van, akik, bár nem tartoznak egyik megadott csoportba sem, de nem követtek el semmilyen nagy bűnt. Kéri a császárt, hogy a válogatást ne bízza alacsony rangú hivatalnokokra, hanem ő személyesen ítélkezzen az egyes esetekben. Nem tudni, hogy ez a „tisztogatás” milyen eredménnyel járt, de harmincöt év elmúltával egy újabb következett.

A buddhista–taoista vita

A *Mouzi lihuo lun* bevezetőjében azt olvashatjuk, hogy a Han-kor végén támadó zűrzavar elől a furcsaságokat kedvelő emberek délre menekültek, ahol Mouzinek alkalmat nyílt találkozni velük. Gyakorlataikat, a hosszú élet és a halhatatlanság keresését, a gabonától való tartózkodást azonban a klasszikusokra támaszkodva bírálta. Érdekes tehát, hogy Mouzi felvilágosult konfucianus írástudóként száll szembe ezekkel a praktikákkal, anélkül, hogy a buddhizmusra hivatkozott volna. A dialógus utolsó részében több pontban foglalkozik a taoista technikákkal, s élesen bírálja azokat. Nem foglalkozik azonban a *Laozi megtéríti a barbárokat* (*Laozi huahu jing* 老子化胡經) című művel, amely pedig igen nagy viharokat kavart Kína vallási életében több évszázadon keresztül.

A buddhizmust nemcsak a konfucianus körök részéről érték vádak, hanem a taoisták részéről is, mivel ez utóbbiak egyre féltéke-

nyebben szemlélték a buddhizmus térhódítását. Elsőbbségük bizonyítása érdekében született meg a *Laozi megtéríti a barbárokat* című munka. Ez azt mondja el, hogy amikor Laozi a nyugati hágón keresztül elhagyta Kínát, Indiába ment, és ott Buddhaként a barbárokat tanította.³³ A mű megírása egy több évszázadig tartó vita lavináját indította el, mivel a buddhisták szembeszálltak azzal a nézettel, hogy Laoziból lett volna Buddha, rámutatva azokra a történelmi tényekre, amelyek ezt egyértelműen cáfolták. A vita csak a mongol korban zárult le, amikor a buddhisták a császárhoz folyamodtak, hogy tegyen igazságot, s az uralkodó nekik adott igazat.

³³ Kezdetben ez a történet nem a buddhizmus ellen irányult, 300 körül azonban Wang Fou olyan módon írta át a művet, hogy az már sértő volt a buddhisták számára. Lásd KOHN 1995: 11–14.

Mou mester eloszlátja a kételyeket

Bevezetés

Mouzi jártas volt a klasszikusokban, a kommentárokban és a filozófiai munkákban. Lehetett a könyv rövidebb vagy hosszabb, mind-egyiket kedvelte. Bár nem lelte örömét a hadászati módszerekben, még ezekről is olvasott. Olvasott ugyan a szellemekről és halhatatlanokról, de nem hitt bennük, létezésüket képtelenségnek tartotta. Abban az időben, Ling 靈 császár halálát követően (i. sz. 189), az Égalattiban felfordulás volt, csak Jiaozhouban 交州 uralkodott béke. Északról a furcsaságokat kedvelő emberek mind idesereglettek. Sokan közülük a halhatatlanság, a gabonától való tartózkodás és a hosszú élet technikáit gyakorolták. Akkoriban sokan tanulmányozták ezeket, de Mouzi gyakran bírálta őket az öt klasszikusra hivatkozva. A taoisták és mágusok közül senki nem mert vitába szállni vele. [Mindez] ahhoz volt hasonlítható, ahogy Menciusz bírálta Yang Zhut és Mo Dit.³⁴

Korábban Mouzi az anyjával Jiaozhiben a világtól visszavonultan élt, a huszonhatodik évben visszatért Cangwuba 蒼梧, hogy megházasodjon. A járási hivatal vezetője hallott műveltségéről, így meglátogatta, s kérte, hogy vállaljon hivatalt. Ekkor ereje teljében volt, inkább a tanulásra akarta összpontosítani erejét, továbbá látta a felfordulást a világban, így nem akart hivatalt viselni. Végül nem állt szolgálatba. Abban az időben a tartományok és parancsnokságok [vezetői] gyanakodtak egymásra, elzárták [az utakat], nem lehetett egyikből a másikba menni. Tekintettel nagy műveltségére és hatalmas tudására, a járási hivatal vezetője Jingzhou 荊州 [kormányzójához] akarta küldeni, hogy ott tiszteletét fejezze ki. Mouzi úgy gondolta, hogy dicsőségről és rangról könnyen lemondana, de a küldötti megbízatást nehéz lenne visszautasítani. Így felkészült az utazásra. Éppen akkor a kormányzó hallott kimagasló műveltségéről, s hogy nem áll szolgálatban, így egy hivatalt ajánlott fel neki. [Mouzi] azonban megbetegedett, így nem tudott elindulni.

A kormányzó öccse Yuzhang 豫章 járás vezetője volt. A főparancsnok, Zuo Rong 笮融 megölte. A kormányzó a lovascsapatok

³⁴ Yang Zhu egoista filozófiájával vált híressé, míg Mo Di az egyetemes szeretetet hirdette. Menciusz mind a kettőt bírálta, szerinte az erkölcs alapjának a családnak kell lennie. Lásd FUNG 2003: 105–107.

parancsnokát, Liu Yant 劉彥 hadseregével el akarta küldeni [Yuzhangba]. Attól tartott azonban, hogy a csapatok nem tudnak bevonulni a szomszéd terület [kormányzójának] gyanakvása miatt. A kormányzó ezért ezzel a kéréssel fordult Mouzihöz: „Az öcsémet a lázadók meggyilkolták, Liu parancsnokot akartam elküldeni oda, ám attól tartok, hogy a szomszédos területek [kormányzói] gyanakodni fognak, így az embereink nem tudnak keresztülmenni. Harci tudásod és műveltséged egyaránt tökéletes, egyedül is megfelelően tudsz dönteni. Azt kívánom, hogy kancelláromként intézkedve, menj el Linglingbe 零陵 és Guiyangba 桂陽, hogy csapataim számára szabad átvonulást kérj. Mit gondolsz erről?” Mouzi azt mondta: „[Miként a lovakat az istállódban] régóta etetsz, egy odaadó írástudó megfeledezik magáról, ha szükség van rá, s azonnal szolgálatba áll.” Ezt követően az útra készülődött. Éppen akkor azonban meghalt az anyja, így végül nem ment el.

Később visszavonulva azt gondolta, hogy ékesszólása miatt kapta ezt a megbízatást. Akkor azonban a világban felfordulás lett úrrá, s ez nem volt megfelelő időszak ahhoz, hogy megjelenjen [a világban]. Ezt mondta sóhajtva: „Laozi elveti a bölcsességet és a tudást.³⁵ Ha valaki saját magát műveli, s megőrzi igaz [lényegiségét], a tízezer dolog nem térítheti el szándékától, az Égalatti nem befolyásolhatja örömét, az uralkodó nem teheti meg miniszterévé, a fejedelem nem nyerheti meg barátjának. Ezt nagyra lehet becsülni.” Így megerősítette elhatározását a Buddha taójában, közben a *Laozi* ötezer írásjegyét tanulmányozta, magába szívta a sötét titokzatosságot mint bort és pálinkát, s úgy játszott az öt klasszikussal, mint a citerával és a nádsípval. A kortársai többnyire bírálták, mert úgy gondolták, hogy hátat fordított az öt klasszikusnak és idegen tao felé fordult. Ha vitába szállt volna velük, az ellentétben állt volna a taóval. Hallgatni viszont nem tudott, hiába akart. Így aztán inkább ecsetet ragadott, és szentek és bölcsek szavait idézte, hogy bizonyítsa és elmagyarázza [nekik Buddha tanítását]. Ennek [a műnek] a címe: *Mouzi eloszlátja a kételyeket*.

³⁵ Idézet a *Laozi* 19. fejezetéből. Lásd TÓKEI 1962: II. 23. (A továbbiakban Tókei fordításaitól eltérően a *pinyin* átírást közöljük, s helyenként az írásjegyeket is megadjuk.)

1. Ki volt Buddha?³⁶

Kérdés: Hol született Buddha? Voltak-e ősei, volt-e hazája? Mit cselekedett? Hogyan nézett ki?

Mouzi válasza: Jelentős kérdések ezek, bizony. Bár értelmem csekély, röviden elmondom ennek lényegét. Úgy hallottam, hogy Buddha átváltozásokon ment keresztül, sok-sok milliárd éven át gyarapította erényét és taóját – számot adni erről lehetetlen. Mikor már közel járt a buddhasághoz, Indiában született meg. Alakját Suddhódana király feleségétől kölcsönözte. [Anyja] azt álmodta, hogy hatagyarú fehér elefánt hátán ül, majd boldogság öntötte el, s megfogant. A negyedik hónap nyolcadik napján az anyja jobb oldalából megszületett, földet érve hét lépést tett, s jobb kezét felemelve így szólt. „Az égen és az ég alatt semmi nincs, ami felülmúlhatna engem.” Abban a pillanatban az ég és a föld megremegett, a palotát elárasztotta a fény. Azon a napon a királyi háztartásban egy kék ruhás szolgálólány szintén egy fiúnak adott életet, az istállóban pedig egy ló csikót hozott a világra. A szolgát Csandakának nevezték el, a lovat pedig Kanthakának. A király megparancsolta, hogy a herceget szolgálják. A hercegnek harminckettő elsődleges ismertetőjele volt, és nyolcvan másodlagos. Termete magas, hat *zhang* volt; teste aranyszínű; fejtetőjén unisa csúcsosodott; állkapcsa, mint az oroszláné; nyelve arcát fedte, kezében ezerküllős kereket fogott; a fejtetőjéből sugárzó fény tízezer mérföldig elért – röviden ezek voltak az elsődleges ismertetőjegyei.

Tizenhét évesen a király feleséget szerzett neki a szomszéd államból. Mikor a herceg leült, odébb tolta ülőhelyét, s ha nyugovóra tért, másik ágyra feküdt. Az Ég taója igazán ragyogó, a *yin* és *yang* összekeveredik. Ezután [az asszony szexuális érintkezés nélkül] fiút fogant, aki hat év múlva megszületett. Apja, a király nagy becsben tartotta a herceget, palotát építtetett, hogy gyönyörűségére legyen, s ágyasokat és drágaköveket adott, hogy szórakozhasson velük. A herceg azonban nem habzsolta a világi örömeket, gondolatai a tao és az erény körül forogtak. Tizenkilenc éves korában a második hónap nyolcadik napján az éjszaka közepén Csandakának megparancsolta, hogy nyergelje fel Kanthakát. Szelleme felemelték, s a palotából kirepültek vele. Másnap csak hült helyét találták, nem tudták hova lett. A király, a hivatalnokai és az egész nép zokogott. A nyo-

³⁶ Az eredeti szövegben a szakaszok nincsenek beszámozva és címmel ellátva. A szakaszoknak Keenan adott címeiket, fordításunkban többnyire ezt követjük.

mába eredtek, s egy mezőnél utolérték. A király azt mondta: „Míg nem voltál, az istenektől kértelek, miután megszületted, drága jádeként becsültelek. Vagyonom s rangom öröklőd majd, miért hagysz itt?” A herceg így felelt: „Minden dolog mulandó, ami megszületett, az elenyészik. A taót kívánom tanulmányozni, s [a lényeket] megszabadítani a tíz irányban.” A király tudta, hogy tántoríthatatlan, így felkerekedett, s hazament. A herceg folytatta útját. Hat évig elmélkedett a taón, s végül buddhává vált.

Azért született a nyár első hónapjában, mert olyankor nincs hideg, sem forróság, a növényzet burjánzik, az emberek rókaprémjeiket levetik, s vászonruhába öltöznek. Azért született Indiában, mert ez az Ég és Föld közepe, így harmonikus az ottani élet. Az általa írt szútrák tizenkét részre oszlanak, összesen 840 millió fejezetet tesznek ki. A hosszú fejezetek kevesebb mint tízezer szót tartalmaznak, a rövid fejezetek pedig több mint ezer szót. Buddha az Égalattit tanította, megszabadulást hozott az embereknek. Így azután, hogy a második hónap tizenötödik napján a nirvánába távozott, szútrái és regulái fennmaradtak. Azok, akik nyomdokaiban járva gyakorolnak, szintén elérik a nem-cselekvés állapotát, így Buddha áldása az utókorra száll. Azok, akik őt fogadalmat tesznek [a világi hívők], havonta hatszor böjtölnek. A böjt napján figyelmüket összpontosítva megbánják bűneiket, s megújodnak. A srámanáknak [szerzetseknek] kétszázötven regulát kell betartaniuk, mindennap böjtölnek. Reguláik nem érvényesek az upászakákra [világi hívőkre]. Szertartásaik és rítusaik nem különböznek az ősiektől. Éjjel-nappal a taóról beszélnek és szútrákat recitálnak, nem avatkoznak a világi dolgokba. A *Laozi* mondja: „A hatalmas erény formái csak a taónak vannak alárendelve.”³⁷ Ez az idézet rájuk vonatkozik.

2. Buddha és a tao kapcsolata

Kérdés: Miért beszélsz oly tiszteletteljesen Buddháról? Mit jelent a Buddha szó?

Mouzi válasza: A Buddha posztumusz név. Ahhoz hasonló, ahogy a három uralkodót istennek nevezték, a három császárt pedig szentnek. Buddha a tao és az erény első őse, kapocs a szellemi világossághoz. A Buddha azt jelenti, hogy felébredett. Homályos átváltozáson megy keresztül, különböző alakokban jelenik meg. Létezik vagy nem létezik; lehet kicsi, lehet nagy; lehet kerek, [mint az

³⁷ Idézet a *Laozi* 21. fejezetéből. Lásd TÓKEI 1962: II. 24.

ég], lehet szögletes, [mint a föld]; lehet idős, lehet fiatal; rejtve maradhat vagy megjelenhet; tűzön járva nem ég meg, kardélen lépkedve nem sérül meg; piszokban nem lesz koszos; szerencsétlenségben nem éri baj. Mikor helyét kívánja változtatni, akkor repül; mikor ül, fényt sugároz.³⁸ Ezért nevezik Buddhának.

3. A tao

Kérdés: Mit nevezel taónak? Milyen a tao?

Mouzi válasza: A tao azt jelenti: vezetni.³⁹ A nem-cselekvésbe vezet az embert. Előre tolják, nincs semmi előtte; hátra húzzák, nincs semmi mögötte; felemelik, nincs semmi fölötte; lenyomják, nincs semmi alatta. Nézik, alaktalan; hallgatják, hangtalan. A négy irány hatalmas, mégis túljut rajta; a centiméter és a milliméter apró, mégis rést talál rajta. Ezt nevezem taónak.

4. Ellentét Buddha tanítása és a klasszikusok között

Kérdés: Konfuciusz az öt klasszikust tartotta a tao tanításának. Tisztelhetjük és recitálhatjuk ezeket, s ezeknek megfelelően cselekedhetünk. Az a tao, amelyikről te beszélsz, üres, homályos, nem érthető, s nem tudni, hogy mire utal. Hogyan különbözhet ennyire attól, amit a Bölcs mond?

Mouzi válasza: Nem helyes, ha a megszokott dolgokat tartod fontosnak, a ritka dolgokat pedig jelentéktelennek. Megzavar a külső forma, s így elvesz a dolog lényege. Nem veszteni el a tao erejét ténykedés közben, az olyan, mint nem téveszteni el a gong és shang hangokat húros hangszeret pengetve. Az Ég taója szabályozza a négy évszakot, az ember taója határozza meg az öt örök erényt.⁴⁰ A *Laozi* azt mondja: „Van egy dolog, mely a káoszban is teljes volt, s mely még az ég és a föld előtt született. Méltán tartják őt az Égalatti anyjának. Nem tudom a valódi nevét, erőszakoltan kisebbik nevén szólítva nevezem taónak.”⁴¹ Azáltal, hogy a tao formát ölt, a családban

³⁸ A szerző olyan tulajdonságokkal ruházza fel Buddhát, mint amilyeneket a taoista művek a taoista bölcseknek tulajdonítanak.

³⁹ Itt szójátékról van szó. A 'vezetni' szó kiejtése is tao, írásképe is hasonló az elvont taóhoz, melynek eredeti jelentése 'út'.

⁴⁰ Az öt örök erény: az emberségesség, az igazságosság, a szertartásosság, a bölcsesség és a megbízhatóság.

⁴¹ Idézet a *Laozi* 25. fejezetéből, kis változtatással. Lásd TŐKEI 1962: II. 25.

élő a szüleit szolgálhatja, az országot irányító a népét vezetheti, az önmagában álló magát tökéletesítheti. Ha ezt követve gyakorolnak, az Ég és a Föld megtelik vele. Ha megfogyatkozik, mert elutasítják vagy nem használják, akkor is a közelben marad. Hát nem érted? Miben is különbözne a [Bölcs tanításától]?

5. Buddhista bőbeszédűség

Kérdés: Ami a leglényegesebb, az nem díszes; a legtökéletesebb szavak nem ékesek. A tömör és kifejező szavak szépek; a kevés és célt erő tettek ragyogóak. Gyöngyből és jádéból kevés van, ezért értékesek. Cserépből sok van, ezért értéktelen. A bölcsek megalkották a hét szent könyvet, mely nem több harmincezer szónál, mégis mindent teljesen felölel. A buddhista szent iratok több tízezer kötetet tesznek ki, s több százmillió szót tartalmaznak. Ez meghaladja egyetlen ember képességeit, ezért terhesnek és lényegtelennek tartom őket.

Mouzi válasza: A folyó és a tenger mélységében és kiterjedésében különbözik a pocsolyától. Az öt szent hegy magasságában és nagyságában tér el a dombtól. Ha [a hegyek] magassága nem múlna felül a dombokét, egy sánta kecske is feljutna a hegycsúcsra. Ha [a folyók és tengerek] mélysége nem haladná meg a patakokét, egy kisgyerek is fürödhetne vizükben. Kertekben és vadasparkokban nem él egyszarvú, néhány láb mély pataokban nem úszik hajót elnyelő hal. Háromhüvelyknyi kagylót bontva ragyogó gyöngyöt nem találni; bokrok fészkei közt kutatva főnixfiókára aligha lelni. Miért? Mert a kicsi nem képes a nagyot magában foglalni. A buddhista szent iratok százmillió év eseményeiről számolnak be, tízezer nemzedék fontos dolgairól beszélnek. A nagy egyszerűség még nem alakult ki, a nagy kezdet még nem jött létre,⁴² az Ég és a Föld éppen csak kezdett kiemelkedni, kicsinységét nem lehetett megragadni, apróságába nem lehetett behatolni. Mégis, Buddha [műveiben] teljesen megtölti a hatalmasságán kívülit, s a csendes, homályos titokzatosság belsejébe hatol. Semmi nincs, amit ne jegyzett volna le, így [írásai] több tízezer kötetet tesznek ki, s több százmillió szót tartalmaznak. Sokaságuk miatt teljesebbek és gazdagabbak. Miért utasítod el őket? Egy embernek túl sok ugyan, de hát a folyóból ivó, miután szomjú-sága lecsillapodott, törődik még a többi vízzel?

⁴² A nagy egyszerűség és a nagy kezdet a *Lieziben* előforduló kifejezések, a világ kifejlődésének állomásai.

6. A buddhista iratok sokasága

Kérdés: Sok buddhista irat van. Csak a fontosat kívánom megragadni, s a többit eldobni. Mondd el hát lényegüket díszeik nélkül!

Mouzi válasza: Nem úgy van az! A Nap és a Hold együtt ragyog, mindegyik megvilágít valamit. Mind a huszonnyolc csillagkép uralkodik valami felett. A száz gyógynövény együtt nő, s mindegyik gyógyít valamit. A rókaprém a hideg ellen véd, a vászonruha melegben hoz enyhülést. A hajó és a szekér különböző úton halad, ám mindkettő az utazót szolgálja. Konfuciusz úgy gondolta, hogy az öt klasszikus nem elegendő, ezért megalkotta a *Tavaszkor és őszi krónikáját* és a *Szülőtisztelet könyvét*, mert részletesen el akarta magyarázni a tao módszereit az emberek kívánságainak megfelelően. Igaz ugyan, hogy sok buddhista irat van, de valamennyi ugyanarról szól, mint ahogy a hét könyv is egyformán a taót, az erényt, az emberségességet és az igazságosságot magasztalja. Azért beszélt a szülőtisztelet-ről sokféleképpen, mert az [őt hallgatónak] emberek viselkedéséhez igazodott. Zi Zhang és Zi You⁴³ egyaránt a szülőtisztelet-ről kérdezte Konfuciuszt, ám ő különbözőképpen válaszolt, mert a hibáikat bírálta. Miért is kellene eldobni [a buddhista iratokat]?

7. A történelmi előzmények hiánya

Kérdés: Ha Buddha tanítása ilyen tiszteletre méltó és nagyszerű, akkor Yao 堯 és Shun 舜 uralkodók, Zhou herceg és Konfuciusz miért nem gyakorolták azt? A *Hét klasszikusban* sehol sem találkozunk [Buddha] szavaival. Ha már gyönyörűséget találsz a *Dalok könyvében* és az *Írások könyvében*, valamint boldogsággal töltenek el a [konfuciánus] zene és szertartások, akkor hogyan vagy képes még Buddha tanításának is örülni, s különös gyakorlataiban kedved lenni? Hogyan tudsz túllépni a [konfuciánus] szent szövegek és kom-

⁴³ Zi Zhang és Zi You Konfuciusz tanítványai voltak. „Zi You megkérdezte, mi a fiúi szeretet, és a mester mondotta: »Manapság úgy vélik, hogy a fiúi szeretet csupán a szülők ellátása. Pedig a legszükségesebbekkel még a kutyákat és lovakat is ellátják. Ha hiányzik a kellő tisztelet, van-e akkor különbség a kettő között?« Zi Xia megkérdezte, mi a fiúi szeretet, és a mester mondotta: »Ha a szolgálatban az öcs vagy a fiú segíti [bátyja vagy apja] fáradozását, vagy ha bora és étele van, azzal jól tartja a korábban születetteket, az talán már a fiúi szeretet lenne?«” Lásd TÓKEI 1962: I. 57–58.

mentárok szépséges szent tanításain? Ha a helyedben volnék, nem törődnék ezekkel.

Mouzi válasza: Nem csak Konfuciusz szavai lehetnek egy könyvben, s nem minden orvosságnak kell Bian Que 扁鵲⁴⁴ receptje szerint készülnie. Ha [a könyv] összhangban van az igazsággal, akkor követhető; ha [az orvosság] kigyógyít a betegségből, akkor kiváló. A nemes ember széles körből választja ki a jó dolgokat, amelyek segítik életében. Zi Gong 子貢 azt mondta: „Mi szüksége lett volna mesterünknek állandó tanítóra?”⁴⁵ Yao Yin Shou 尹壽 szolgálta, Shun pedig Wu Chenget 務成.⁴⁶ Dan [Zhou herceg] Lü Wangtól 呂望⁴⁷ tanult, Konfuciusz pedig Lao Dantól 老聃 [Laozi].⁴⁸ Mégis, egyikük [neve] sem fordul elő a *Hét klasszikusban*. A négy mester bölcs volt, ám Buddhához hasonlítani őket olyan, mint fehér szarvast unikornishoz vagy fecskét fénixhez mérni. Ha Yao, Shun, Zhou herceg és Konfuciusz még tőlük is tanult, akkor hogyan is lehetne elutasítóan nem tanulni Buddhától, akinek teste elsődleges és másodlagos ismertetőjelekkel ékesített, átváltozásokra képes, és mágikus ereje határtalan? Az öt klasszikus az igazság szolgálatában áll, ám van, ami hiányzik belőle. Hogyan is adhatna okot kétkedésre és gyanakvásra az, hogy nem említik Buddha nevét?

8. Buddha testének furcsasága

Kérdés: Azt mondják, hogy Buddhának harminckettő elsődleges és nyolcvan másodlagos ismertetőjele volt. Miért különbözött ennyire a többi embertől? Ez csak túlzás lehet, s nem az igazság.

⁴⁴ Bian Que az i. e. 5. században élt híres orvos.

⁴⁵ Zi Gong Konfuciusz tanítványa volt, a szöveg a *Lunyu* következő részletére utal (19.22): „A Wei-beli Gongsun Chao megkérdezte Zi Gongtól, mondván: »Zhongni kitől tanult?« Zi Gong így felelt: »Wen és Wu király tanításai nem hullottak még a földre, hanem ott élnek az emberekben. A kiváló férfiak ismerik a nagy tanításokat, azok pedig, akik nem kiválóak, ismerik a kisebbeket. Nincs olyan ember, aki valamit ne birtokolna Wen és Wu tanításaiból. Ugyan hol nem tudott volna tanulni a mi mesterünk? Mi szüksége lett volna rá, hogy valaki állandó mestere legyen?«” Lásd TÖKEI 1962: I. 156.

⁴⁶ A *Xunzi*ben (19: 2b) található meg az az információ, hogy Yao Yin Shoutól, Shun pedig Wu Chengtől tanult.

⁴⁷ Lü Wang a Zhou-dinasztia Wen és Wu királyainak volt a tanítója, így Zhou hercegé is.

⁴⁸ A *Szertartások feljegyzései* szerint Konfuciusz Lao Dantól kért tanácsot. Lásd LEGGE: 1885, 27: 339.

Mouzi válasza: Azt mondja a mondás: „Aki még keveset látott, az sokszor meglepődik.” [Az ilyen ember] egy púpos tevét látva azt mondja, hogy az egy felduzzadt hátú ló. Yao szemöldöke nyolc színben tündökölt, Shun mindegyik szemére két pupilla nőtt, Gao Yaónak 皋陶 lóorra volt, Wen 文 király négy mellel élt, Yunek 禹 három fülnyílása volt, Zhou herceg hátán púp emelkedett, Fu Xinek 伏羲 sárkányorra nőtt, Konfuciusz fejtetője homorú volt, Laozi [homlokán] nap és hold alakú jelek ékeskedtek, orrát dupla csont támasztotta, tenyerén a 'tíz' írásjegyet lehetett látni, talpain pedig az 'öt' írásjegyet kétszer.⁴⁹ Ők talán nem különböztek a többiektől? Miért is kellene kételkedni Buddha elsődleges és másodlagos ismeret-tőllejeinek létezésében?

9. Szülőtisztelet és buddhista gyakorlat

Kérdés: A *Szülőtisztelet könyve* azt mondja, hogy testünket, bőrrünket és hajunkat a szüleinktől kaptuk, nem szabad kárt tennünk bennük. Mikor Zengzi 曾子 haldoklott, azt mondta: „Takarjátok ki a kezeimet és lábaimat!”⁵⁰ Most azonban a szerzetesek leborotválják a hajukat. Miért ellenkeznek a bölcsek szavaival, s nem követik a szülőtisztelet elvét? Uram, te, aki mindig szívesen beszélsz a helyesről és helytelenről, mérlegeled a görbét és egyenest, hogyan fogadhatod el ezt?

Mouzi válasza: Nem emberséges a bölcseket és szenteket kigúnyolni. Ha valaki nem pontosan mérlegel, az nem bölcs. Emberségesség és bölcsesség nélkül hogyan lehetne erényt elültetni? Aki az erényt nem ülteti el, az csak az elvtelen és hazug ember társa lehet. Hogyan is lehetne egyszerű [a szülőtiszteletről] beszélni? Egyszer régen egy Qi-beli ember hajón kelt át a folyón, s az apja beleesett a vízbe. A fia megragadta a karját, majd a feje tetejére állította, hogy a víz kijöjjön a szájából. Az apa így megmenekült. Az, hogy fejfelé fordította, a szülővel szembeni tiszteletlenség netovábbja, mégis ezzel mentette meg apja életét. Ha kezét összekulcsolva szülőtisz-

⁴⁹ Hasonló furcsaságok leírása található a *Lunheng*ben. Lásd FORKE 1962: I. 307.

⁵⁰ Idézet a *Lunyuból* (8.3): „Amikor Zengzi beteg volt, összehívta tanítványait, és így szólt hozzájuk: »Takarjátok ki a lábamat, takarjátok ki a kezemet. A *Dalok könyvében* ez áll: 'Remegjetez és óvakodjatez, mintha mély örvényhez érkeznétez, mintha vékony jégen tapodnátez!' [S mert így vigyáztam a testemre,] ezután is, csakúgy, mint a mai napig, meg tudom őrizni épségben, gyermekeim.«” Lásd TŐKEI 1962: I. 89.

telő fiú módján viselkedett volna, akkor az apja a vízbe veszett volna. Konfuciusz azt mondta: „Van, aki képes velünk együtt járni a követendő utat... de nem képes rá, hogy velünk együtt helyesen mérlegeljen.”⁵¹ Ezt nevezik az időnek megfelelő cselekvésnek. A *Szülőtisztelet könyve* azt mondja: „A korábbi királyok tökéletes erénnyel rendelkeztek és a taót követték.” Tai Bo 泰伯⁵² rövidre vágta a haját és tetoválta a testét. Mivel Wu 吳 és Yue 越 szokásait követte, megszegte azt a szabályt, hogy a test, végtagok, bőr és a haj [nem károsodhatnak]. Konfuciusz mégis azt mondta: „Róla elmondhatjuk, hogy elérte az erény legmagasabb fokát.”⁵³ Konfuciusz nem ócsárolta, mert levágta a haját. Így szemlélve, ha valaki nagy erénnyel rendelkezik, nem kötik az apró dolgok. A szerzetesek lemondanak családjukról és vagyonukról, elhagyják feleségeiket és gyermekeiket, nem hallgatnak zenét, nem néznek gyönyörű nőkre. Azt mondhatjuk, hogy ez a lemondás legmagasabb foka. Hogyan is ellenkezne a szent tanítással, s nem lenne összhangban a szülőtisztelettel? Yu Rang 豫讓 szemet nyelt, s befestette a testét.⁵⁴ Nie Zheng 聶政 lehámozta a bőrt az arcáról, így büntetve magát.⁵⁵ Bo Ji 伯姬 tűzön

⁵¹ Idézet a *Lunyuból* (9.28): „A mestermondta: »Van, aki képes arra, hogy velünk együtt tanuljon, de nem képes velünk együtt a követendő utat járni. Van, aki képes velünk együtt járni a követendő utat, de nem képes velünk együtt megszilárdítani [erényeit]. Van, aki velünk együtt megszilárdítani is képes [erényeit], de nem képes rá, hogy velünk együtt helyesen mérlegeljen [minden esetben].«” Lásd TÓKEI 1962: I. 98.

⁵² Tai Bo és Yu Zhong Ji Li bátyjai voltak, Ji Li fia pedig a Zhou-dinasztia Wen királya. Mikor Tai Bo és Yu Zhong megtudták, hogy apjuk királyi hatalmát Ji Lire akarja átruházni, visszavonultak, és a *man* barbárok közt éltek Wuban és Yuében, ahol átvéve a helyi szokásokat levágták a hajukat és tetoválták testüket.

⁵³ Idézet a *Lunyuból* (8.1): „A mestermondta: »Tai Bóról igazán elmondhatjuk, hogy elérte az erény legmagasabb fokát. Háromszor engedte át másnak az Égalattit [a királyi trónt], és a nép [nem ismervén okait] még csak nem is magasztalhatta érte.«” Lásd TÓKEI 1962: I. 88.

⁵⁴ Yu Rang kétszer kísérelt meg merényletet Zhao grófja ellen, hogy megbosszulja mesterének, Zhi bárójának halálát, akit Zhao grófja gyilkolt meg. Az első kísérlet eredménytelen volt, ezért szemet evet és belakkozta a testét, s így a fekélyek miatt senki nem ismerte fel. A második kísérletét is leleplezték. Mielőtt kivégezték volna, azt kérte a gróftól, hogy kardjával hadd szúrja át a ruháját, mivel így beteljesedhet bosszúja. Lásd FORKE 1962: I. 358.

⁵⁵ Nie Zhang, miután meggyilkolta Han állam miniszterét, megcsönkította az arcát, szemét kiszúrta, majd hasát felvágta, nehogy felismerjék, s testvérén álljanak bosszút. Lásd GILES 1898: 1565. j.

járt,⁵⁶ Gao Xing 高行 pedig belevágott az arcába.⁵⁷ A nemes ember mégis bátor és igazságos [cselekedeteknek] tartja ezeket.

10. Buddhista cölibátus és szülőtisztelet

Kérdés: Nincs nagyobb boldogság, mint az utódok. Nincs nagyobb tiszteletlenség a szülőkkel szemben, mint az, ha nem marad utánunk senki.⁵⁸ A szerzetesek elhagyják feleségeiket és gyerekeiket, és eldobják vagyonukat, vagy soha nem házasodnak meg. Miért nincs ígyükre a boldogságot hozó és szülőtisztelő magatartás? Nincs semmi csodálatra méltó abban, hogy magukban nehézségeket állnak ki, nincs semmi különleges abban, hogy magukat mentik meg.

Mouzi válasza: Aminek a bal oldala hosszú, annak rövid a jobb oldala; ami nagy elöl, annak kicsinek kell lennie hátul. Meng Gongchuo 孟公綽 a Zhao 趙 és Wei 魏 családok főembere lehetne, ám nem lehetne főhivatalnok Teng 滕 vagy Xue 薛 államokban.⁵⁹ Feleség, gyermekek és vagyon mind feleslegesek ebben a világban. Önmagunk megtisztítása és a nem-cselekvés a tao rejtelve. A Laozi azt mondja: „A hírnév vagy az élet: melyik áll közelebb hozzánk? Az élet vagy a vásárolt javak: melyik jelent többet?”⁶⁰

Mouzi így folytatta: Ha a három dinasztiától származó szokásokat vesszük szemügyre, s Konfuciusz és Modi módszerét vizsgáljuk, azt találjuk, hogy a *Dalok könyvét* és az *Írások könyvét* recitálják, a szertartásokat gyakorolják, az emberségességet és igazságosságot magasztalják, a tisztaságot nézik. Honfitársaink terjesztették ezeket a tanokat, s híre messze eljutott. Az átlagos emberek ezeket gyakorol-

⁵⁶ A szöveg feltehetően a *Tavaszkok és őszyk krónikájában* szereplő Qing herceg idősebb lányára utal, aki inkább bennégett a palotában, sem mint-hogy kíséret nélkül hagyja el a lakhelyét, mert a szabályok szigorúan tiltották ezt. Lásd LEGGE 1893: V. 556.

⁵⁷ Gao Xing egy Liang-beli hajadon volt, aki úgy tántorította el az őt ostromló herceget, hogy levágta az orrát, s így megőrizhette ártatlanságát. Lásd PELLIOU 1920: 365.

⁵⁸ A konfuciánus bíráló Menciuszra (4.A.26.) utal, aki azt írja: „Egy fiú háromféle módon lehet rossz. A legsúlyosabb az, ha nincs utódja.” LAU 1970: 127.

⁵⁹ Utalás a *Lunyure* (14.12): „A mester mondotta: »Meng Gongchuo kiválóan el tudná látni a Zhao vagy Wei család főemberének tisztét, de Teng vagy Xie fejedelemség főhivatalnoka már nem lehetne belőle.«” Lásd TÓKEI 1962: I. 124.

⁶⁰ Idézet a *Laozi* 44. fejezetéből. Lásd TÓKEI 1962: II. 32.

ják, ám azok, akik nem a hírnévre vágynak, ügyet sem vetnek rájuk. Ha előtted lenne Sui 隨 őrgrófjának gyöngye,⁶¹ mögötted pedig egy vérszomjas tigris, meglátva ezt, talán nem szaladnál el, otthagynva a gyöngyöt? Az élet fontosabb a vagyonnál. Xu You 許由 egy fa fészkeben telepedett meg,⁶² [Bo] Yi 夷 és [Shu] Qi 齊 Shouyangban 首陽 éheztek.⁶³ Konfuciusz így magasztalta kiválóságukat: „Keres-
ték az emberség erényét, és meg is találták.”⁶⁴ Nem hallottam arról, hogy bírálta volna őket, mert nem voltak utódaik és vagyonuk. A szerzetesek a tao erényének művelésére cserélik fel a mulandó világ örömeit, és a tisztaságba és a bölcsességbe való visszatéréssel helyettesítik a feleség és gyermekek nyújtotta boldogságot. Ha ez nem csodálatra méltó, akkor mi az? Ha ez nem különleges, akkor mi az?

11. További panaszok a szerzetesek viselkedésére

Kérdés: A Sárga Császár ruhát viselt, és öltözetéhez díszeket készített.⁶⁵ Ji 箕 grófja előadta a Nagy tervet, amelyben a megjelenést tartotta a legfontosabbnak az öt dolog közül.⁶⁶ Konfuciusz megírta a *Szülőtisztelet könyvét*, amelyben a megfelelő ruházatot tekintette a három erény közül az elsőnek. Azt is mondta: „Mindig előírás sze-

⁶¹ A legenda szerint Sui őrgrófja egy sebesült kígyóra akadt, amelyet meggyógyított. Később vizsgázásul a kígyó a Jiang-folyóból egy gyöngyöt hozott fel neki. Gao You *Huainanzihöz* írott kommentárjában található ez a történet, de *Zhuangzi* is utal rá. Lásd LE BLANC 1985: 131, 65. j.

⁶² A legendás Yao uralkodó át akarta engedni a trónját Xu Younak, aki ezt visszautasította, s elmenekült.

⁶³ Bo Yi és Shu Qi a Yin-dinasztia bukása után nem voltak hajlandók a Zhou-dinasztiát szolgálni, inkább az éhhalált választották.

⁶⁴ Idézet a *Lunyuból* (7.14): „Ran You így szólt: »Vajon a mi mesterünk Wei fejedelmének fogja a pártját?« Zi Gong azt mondta: »Majd én megkérdezem tőle.« Azzal belépett a [mesterhez], és feltette a kérdést: »Bo Yi és Shu Qi ugyan miféle emberek voltak?« [A mester] így felelt: »A régi idők kiváló emberei voltak.« »Mebánták-e tettüket?« – folytatta [Zi Gong]. »Keresték az emberség erényét, és meg is találták – felelte [a mester] –, mit bánhattak volna meg tehát?« [Zi Gong pedig] kiment, és így szólt: »Mesterünk nem [Wei fejedelmének] fogja a pártját.«” Lásd TŐKEI 1962: I. 84.

⁶⁵ A hagyomány szerint a Sárga Császár találta fel a szertartási ruhát.

⁶⁶ A Shang-dinasztia Ji grófját az utolsó Shang-házi uralkodó bebörtönözte. A Zhou-dinasztia Wu királya szabadította ki rabságából, s az ő kérésére írta meg a *Nagy tervet*, amely az *Írások könyvében* található meg.

rint viselje ruháját és fővegét, méltóság legyen a tekintetében.”⁶⁷ Yuan Xian 原憲 szegénységben élt, ám soha nem vált meg kéregsüvegétől. Zilu 子路 még végveszélyben sem felejtette el megkötni süvegét.⁶⁸ Most a szerzetesek leborotválják a hajukat, és vörös ruhát viselnek.⁶⁹ Ha találkoznak valakivel, nem köszöntik illendően, s nem szokásuk átengedni másoknak az elsőbbséget. Miért nem követik a megjelenésre és ruházatra vonatkozó szabályokat? Miért teszik tönkre a hivatali díszek [tekintélyét]?

Mouzi válasza: A *Laozi* azt mondja: „A magas erény birtokosa nem mutogatja erényét, s éppen ezért birtokolja az erényt. Az alantas erény birtokosa nem tud elszakadni az erény mutogatásától, s ezért nincs birtokában az igazi erény.”⁷⁰ A három uralkodó⁷¹ idején húst ettek, bőrt viseltek, fákon és üregekben laktak, mivel az egyszerűséget értékelték. Miért is lenne szükségünk díszes, hímzett süvegre és prémdíszekre? Ezekről az emberekről azt mondták, hogy erényesek és becsületesek, valamint őszinték és nem-cselekvők voltak. A szerzetesek viselkedése is éppen ilyen.

Valaki azt mondta: Szavaid szerint tehát az olyan embereket, mint Yao, Shun, Zhou [herceg] és Konfuciusz, el kell utasítani és nem lehet követni?

Mouzi azt mondta: Aki sokat látott már, az nem zavarodik össze; aki megérti a hallottakat, annak nincsenek kételyei. Yao, Shun, Zhou [herceg] és Konfuciusz a világi dolgokat gyakorolta. Buddha és Laozi viszont a nem-cselekvésre törekedett. Konfuciusz több mint hetven államban megfordult, Xu You megmosta fülét a folyóban, miután a trón átadásáról hallott. A nemes ember taója egyszer azt diktálja, hogy elmenjen, máskor azt, hogy maradjon, megint máskor azt, hogy hallgasson vagy megszólaljon. Nem túlozza el érzéseit, és nem szennyezi be természetét. A tao értéke az alkalmazásban rejlik. Miért is kellene elutasítani őket?

⁶⁷ Idézet a *Lunyuból* (20.2): „Mindig előírás szerint viselje ruháját és fővegét, méltóság legyen a tekintetében, hogy tisztelettel nézzenek rá az emberek, és tartsanak tőle. Ekkor vajon nem tekintélyes-e, mégpedig minden vadság nélkül?” Lásd TÓKEI 1962: I. 159.

⁶⁸ A *Zuozhuanban* olvasható, hogy Zilura két ember támadt rá karddal, s süvegének zsinórját is elvágták. Erre ő így felelt: „A nemes ember még halála pillanatában sem engedi, hogy süvege a földre hulljon.” Megköttette a zsinórt, majd meghalt. Lásd LEGGE 1893: V. 843.

⁶⁹ A Han-dinasztia idején a buddhista szerzetesek vörös színű ruhát viseltek, később az öltözék többszínű lett.

⁷⁰ Idézet a *Laozi* 38. fejezetéből. Lásd TÓKEI 1962: II. 30.

⁷¹ A három mitikus uralkodó: Fuxi, Shennong és Huangdi.

12. Élet a halál után

Kérdés: Buddha tanítása szerint az embernek újjá kell születnie halála után. Én nem hiszem, hogy ez igaz lenne.

Mouzi válasza: Mikor egy ember a halálán van, a családja felmászik a tetőre és hívja őt.⁷² De ha már meghalt, akkor kit hívnak?

Valaki azt mondta: Az égi lelket (*hun* 魂) hívják, hogy [csatlakozzon] a földi lélekhez (*po* 魄).

Mouzi azt mondta: Ha a lelke visszatér, akkor életben marad, de ha nem, akkor mi történik a lelkével?

[Erre a másík] azt mondta: A halott szelleme lesz.⁷³

Mouzi azt mondta: Ez nem azt jelenti, hogy a lélek (*hunshen* 魂神) nem szűnik meg, csak a test indul bomlásnak? A test olyan, mint az öt gabonának a gyökere és levelei. A levél és a gyökér megszülettek, ezért meg is kell szűnniük. A mag azonban hogyan is semmisülhetne meg? Ha valaki megszerzi a taót, akkor a teste megszűnik. A *Laozi* azt mondja: „Mert éppen akkor lesz osztályrészem nagy szerencsétlenség, ha számomra csak saját énem [testem] létezik. Ha azonban elérem, hogy ne [csak] saját énem [testem] létezzék a számomra, akkor miféle szerencsétlenségben lehetne részem?”⁷⁴ Azt is mondja: „Ha művedet véghezvitted, nyomban vonulj vissza [hagyd el a tested].”⁷⁵

Valaki azt mondta: Aki beteljesíti a taót, az is meghal. Aki nem teljesíti be a taót, az is meghal. Mi a különbség?

Mouzi azt mondta: Erre mondják: „Aki egy napig sem volt érnyes, az mégis egy egész élet dicsőségét firtatja.” Aki elnyerte a taót, annak lelke halála után a szerencsés lakhelyekre tér meg. Aki gonosz dolgokat követett el, annak lelkére halála után sanyarú sors vár.⁷⁶ Az ostoba ember még a bekövetkezett dolgokat sem érti, míg a bölcs felkészül arra is, ami még nem történt meg. A tao és a tao

⁷² A lélek visszahívása a *fu* szertartás keretében történik, amelyet számos ókori forrás (*Zhouli*, *Yili*, *Liji*) leír. Amint a haldokló meghalt, egy személy, általában egy családtag, felmászik a keleti oldalról a tetőre az elhunyt ruhájával. Majd az elhunytat a nevéen szólítja, s hívja, hogy jöjjön vissza. Miután háromszor hívta, a ruhát a földre dobja, amelyet egy másik személy a földön elvesz. Majd a nyugati oldalon lemászik a tetőről, s ezzel a szertartás véget ér.

⁷³ Már a Shang-dinasztia idején a *gui* írásjegy a halott szellemére utalt, míg a *hun* és *po* az élőre. Lásd YÜ 1987: 379.

⁷⁴ Idézet a *Laozi* 13. fejezetéből. Lásd TÖKEI 1962: II. 21.

⁷⁵ Idézet a *Laozi* 9. fejezetéből. Lásd TÖKEI 1962: II. 19.

⁷⁶ A szerencsés lakhelyek az emberi, isteni és félisteni születésre utalhatnak, míg a sanyarú sors az állatok, éhes szellemek és poklok kínjaira.

tagadása olyan, mint az arany és a gyom. Az erény és a gonoszság olyan, mint a fehér és a fekete.⁷⁷ Hogyan mondhatnánk, hogy nem különböznek? Hogyan is kérdezhetnénk, hogy miben különböznének?

13. Felesleges beszéd a szellemekről

Kérdés: Konfuciusz azt mondta: „Aki még az élő embereket sem tudja szolgálni, az hogy tudná szolgálni a holtakat? Aki még az életet sem ismeri, hogyan ismerhetné meg a halált?”⁷⁸ Ezek a szent ember lejegyzett szavai. A buddhisták azonban folyton az élet és halál dolgairól, valamint a szellemek létezéséről beszélnek. Ez pedig ellentétes a szent bölcs szavaival. Aki az Úton jár, annak nyugodtan a nemlétben kell időznie, figyelmét az egyszerűségekre kell irányítania. Miért zavarja össze figyelmét azzal, hogy az életről és halálról beszél, s a szellemek történeteiről?

Mouzi válasza: A te beszédedről azt mondhatjuk, hogy a külsőre van tekintettel, és nem ismeri fel, hogy mi van belül.⁷⁹ Konfuciusz [ekkor éppen] beteg volt, s Zilu nem erre kérdezett rá közvetlen, ezért hallgattatta el. A *Szülőtisztelet könyve* azt mondja: „Elkészítette az ősök templomát, hogy a szellemek élvezhessék [az áldozatot]. Tavasszal és ősszel áldozatot mutat be, és a megfelelő időben gondolkodik rájuk.” Azt is mondja: „Életükben szeretettel és tisztelettel szolgálja őket, halálukban pedig gyásszal és szomorúsággal.” Talán nem a szellemek szolgálatára és élet s halál ismeretére tanít? Mikor Zhou herceg kérte, hogy Wu királyt helyettesíthesse, azt mondta: „Dan [én] sok mindenben tehetséges és sokféle művészethez ért, tudja a szellemeket szolgálni.”⁸⁰ Mit jelent ez? Hát nem olyan ez, mint a buddhista szútrákban leírt különböző létformák? A Laozi azt mond-

⁷⁷ A szövegben a *gonoszság* helyett a *boldogság* áll. Ennek azonban ebben a szövegösszefüggésben nincs sok értelme.

⁷⁸ Idézet a *Lunyuból* (11.11): „Ji Lu [Zilu] megkérdezte, hogyan kell szolgálni a szellemeket. A mester így felelt: »Aki még az élő embereket sem tudja szolgálni, az hogy tudná szolgálni a holtakat?« [Zilu folytatta:] »Engedd meg, hogy megkérdezzem, mi a halál?« [A mester] azt felelte: »Aki még az életet sem ismeri, hogyan ismerhetné meg a halált?«” Lásd TŐKEI 1962: I. 105.

⁷⁹ Tehát figyelmen kívül hagyja a helyzetet, amely kapcsán ezek a szavak elhangzottak.

⁸⁰ Az *Írások könyvében* olvasható, hogy amikor Wu király beteg lett, Zhou herceg imádkozott, hogy inkább őt vigyék el, mert alkalmas a szellemek szolgálatára. Lásd LEGGE 1893: III. 354.

ja: „[Az Égalattinak van kezdete, s ezt nevezzük az Égalatti anyjának. Aki elérte már az anyát, általa megismeri a gyermekeit is.] S ha ismeri már a gyermekeket, s ekkor visszatér az anyjukhoz: élete végéig nem kerülhet veszedelembé.”⁸¹ Azt is mondja: „Aki felhasználja a [külső] ragyogást, majd visszatér a [belső] világosságához, az megóvja magát minden bajtól.”⁸² Ez a különböző létformákról szól, a szerencsés és szerencsétlen lakhelyekről. A tökéletes tao lényege a csend és nyugalom értékelése. Hogyan is mondhatnánk, hogy a buddhisták örömeiket lelik a beszédben? Ám ha kérdést intéznek hozzánk, kénytelenek felelni. A harang és a dob hogyan is szólalhatna meg magától? Ha az ütővel rájuk verünk, csak akkor adnak ki hangot.

14. Etnocentrizmus

Kérdés: Konfuciusz azt mondta: „A keleti és északi barbároknak ugyan van fejedelmük, mégsem érnek fel Kínával, amelynek nincsen [királya].”⁸³ Menciusz bírálta Chen Xiangot 陳相, mert áttért Xu Xing 許行 módszerének tanulmányozására: „Olyat már hallottam, hogy a kínai műveltség átalakított barbárokat, de olyat még nem hallottam, hogy valakit a barbárok alakítottak volna át.”⁸⁴ Fiatalkorodban Yao, Shun, Zhou herceg és Konfuciusz tanait tanulmányoztad, most azonban, elvetve ezeket, áttérsz barbár módszerek tanulmányozására. Hát nem ostobaság ez?

Mouzi válasza: Hasztalan beszéd ez, amelyet [akkor hallottam], amikor még nem értettem meg a nagy taót. Te meglátod a szertartások és előírások díszait, de sötétben tapogatózol a tao és az erény lényegét illetően. Csak a fáklya és gyertya fényességét ismered, soha nem pillantottad meg a napot az égen. Konfuciusz szavaival saját korán akart javítani. Meng Ke [Menciusz] pedig csupán felháborodásának adott hangot, mert [Chen Xiang] túl sok figyelmet szentelt

⁸¹ Idézet a *Laozi* 52. fejezetéből. Lásd TÓKEI 1962: II. 35.

⁸² Uo.

⁸³ Idézet a *Lunyuból* (3.5). Lásd TÓKEI 1962: I. 61, 161.

⁸⁴ Idézet a *Mengziből* (III.A4). Lásd TÓKEI 1962: I. 347. Xu Xing Shennong tanítását hirdette, amely szerint mindenkinek egyformán földet kell művelnie, még az uralkodónak is. Menciusz azonban ezt a nézetet elutasította, mert szerinte a kormányzást gyakorlók és a földművesek között munkamegosztásnak kell megvalósulnia. Ez a történet Chu fejedelemségben esett meg, amelyet hagyományosan félbarbár államnak tartottak, így Xu Xing tanítása barbárnak minősült.

[Xu Xing tanításának]. Korábban Konfuciusz a kilenc keleti barbár törzs közé akart menni lakni, és azt mondta: „Ha nemes ember költözik közéjük, miféle durvaság maradhatna ott meg?”⁸⁵ Konfuciuszt nem alkalmazták Luban 魯 és Weiben 衛, és Menciusz sem kapott hivatalt Qiben 齊 és Liangban 梁. Hogyan is szolgálhattak volna a barbárok között? Yu 禹 a nyugati Qiang 羌 törzsekből származott, mégis bölcsként tisztelik. Gushou 瞽叟 nemzette Yaót 舜, mégis ostoba és elvtelen ember hírében állt. You Yu 由余 a Di 狄 [barbár] államban született, s hegemoniára segítette Qin államot [Mu fejedelem idején]. Guan 管 [Shuxian] és Cai 蔡 [Shudou, Zhou herceg öccsei] a He 河 és Luo 洛 folyók [kínai] területéről származtak, mégis rágalmakat terjesztettek [Zhou hercegről]. A [Zuo]zhuan azt mondja: „Az északi csillag az ég közepén helyezkedik el, az emberektől északra.”⁸⁶ Innen nézve a Han föld nem biztos, hogy az ég közepén van. A buddhista szútrák azt mondják, hogy lent és fönt az összes vérrel rendelkező lény Buddhától függ. Ezért tisztelem és tanulmányozom [a szútrákat]. De miért kellene elvetni Yao, Shun, Zhou herceg és Konfuciusz tanítását? Az arany és jászol mellett, a kristály és borostyánkő nem ütik egymást. Azt mondd másra, hogy ostoba, mikor pedig te magad vagy az.

15. A család elsőbbsége

Kérdés: Ha apánk vagyonát az útszéli koldusnak adjuk, azt nem nevezhetjük kegyes [cselekedetnek]. Ha szüleink még élnek, akkor más helyett feláldozni magunkat, azt nem nevezhetjük emberségesnek. A buddhista szútra azt mondja: „Szudána herceg szétesztotta apja vagyonát idegenek között, országa értékes elefántjait az ellenségnek ajándékozta, sőt még saját feleségét és gyermekét is másnak adta.”⁸⁷ Ha saját szüleink helyett más szüleit tiszteljük, az a szertartások felforgatása. Ha szüleink helyett más szüleit szeretjük, az pe-

⁸⁵ Idézet a *Lunyuból* (9.13): „A mester egy ízben a kilenc keleti barbár törzs közé akart menni lakni. Valaki azt mondta neki [erről]: »Hiszen azok durva emberek. Hogy tehetnél ilyet?« A mester így felelt: »Ha nemes ember költözik közéjük, miféle durvaság maradhatna ott meg?«” Lásd TŐKEI 1962: I. 95.

⁸⁶ Valójában ez a mondat nem található meg a *Zuozhuanban*. Lásd PELLIOT 1920: 374.

⁸⁷ Szudána története a *Vésszantara Dzsátaka* című műben található meg, amely Buddha egyik korábbi életéről számol be. A kínai szövegben Vésszantara Szudána néven szerepel.

dig az erény megcsúfolása. Szudána nem volt sem szülőtisztelő, sem emberséges, a buddhisták mégis tisztelik. Nem furcsa ez?

Mouzi válasza: Az öt klasszikus szerint az első feleség legidősebb fiát kell megtenni örökösnek. Tai 大 király látta Chang 昌 szándékának komolyságát, ezért a fiatalabb fiút nevezte ki örökösének.⁸⁸ Így teljesedett be Zhou herceg munkája, s lett béke [a birodalomban]. Az előírás szerint, mikor a fiú megnősül, értesítenie kell a szüleit. Shun úgy házasodott meg, hogy nem szólt róla, így érte el a harmonikus emberi kapcsolatot. Egy becsületes írástudó csak felkérésre [vállal hivatalt], a bölcs alattvaló megvárja, amíg hivatják. Yi Yin 伊尹 maga kereste fel Tangot 湯 edényeivel,⁸⁹ Ning Qi 寧戚 pedig ökre szarván kopogott, hogy felhívja magára Qi fejedelmének figyelmét. Tang így szerezte meg a trónt, Qi fejedelme pedig hegemón lett. A szertartások szerint férfi és nő nem adhat egymásnak semmit úgy, hogy közben kezeik érintkezzenek, mégis, ha a sógor-nőnk fuldoklik a vízben, kezet nyújtunk neki.⁹⁰ A szükség hatására engedményeket teszünk. Ha valaki látja már a jelentős dolgokat, nem törődik az apróságokkal. A nagy embereket hogyan is köthetnék gúzsba a szokások? Szudána felismerte a világ állandótlanságát, s azt, hogy vagyunk nem lehet sajátunk. Így aztán kedve szerint szétesztotta, beteljesítve a nagy taót. Apja országa áldásában részesült, s ellenség soha nem tette be a lábát. Mikor Buddha lett, egész

családja elérte a megszabadulást. Ha ez nem a szülőtisztelet és az emberség, akkor mi az?

16. A buddhisták romlottsága

Kérdés: Buddha tanításában a nem-cselekvést magasztalja és az adakozás örömét [hirdeti]. Az előírásokkal olyan óvatos, mintha mély tó előtt állna. Ma azonban a szerzetesek bort és pálinkát vedelnek, feleséget és gyerekeket tartanak ki, olcsón vásárolnak, és drágán adnak el, becsapnak és rászednek másokat. A világ álszentjei ők. Ez lenne a nem-cselekvés Buddha tanítása szerint?

⁸⁸ Tai király, hogy Wen kerülhessen a trónra, harmadik fiát (Wen apját, akinek adott neve Chang volt) jelölte meg örökösének. Két nagyobbik fia elhagyta az országot, és a barbárok között telepedett le.

⁸⁹ Yi Yin konyhaművészetével, azaz edényeivel nyerte meg magának Tangot, a Yin-dinasztia alapítóját.

⁹⁰ Utalás a *Mengzire* (4. A17). Lásd LAU 1970: 124.

Mouzi válasza: Gong Shu 工輸⁹¹ megajándékozhatta az embereket a fejszével és a vonalzóval, de nem tudta az embereket ügyesebbé tenni. A szent ember át tudja adni a taót az embereknek, de nem tudja rábírní őket, hogy ezen az úton járva gyakoroljanak. Gaoyao 皋陶⁹² meg tudta büntetni a tolvajokat, de nem tudta elérni, hogy a mohó emberek Bo Yikká és Shu Qikká váljanak.⁹³ Az öt büntetéssel⁹⁴ meg lehet büntetni a bűnösöket, de nem lehet a gonosz embereket Zengekké 曾 és Minekké 閔 változtatni.⁹⁵ Yao nem tudta megváltoztatni Dan Zhut 丹朱,⁹⁶ Zhou herceg pedig nem tudta tanítani Guant 管 és Cait 蔡.⁹⁷ Talán Tang [Yao császár] tanítása nem volt világos, és Zhou herceg taója nem volt tökéletes? Ha nem lettek volna ilyen gonosz emberek, mi is történt volna akkor? Bár valaki tökéletes jártasságot szerezhethet a *Hét klasszikusban*, mégis megtévesztheti a vagyont és a pompa. Azt mondhatnánk ekkor, hogy a hat művészet gonoszsághoz és kicsapongáshoz [vezet]? Hebo 河伯 a [Sárga folyó] szelleme ugyan, mégsem tudja megfullasztani a szárazföldön járó embert. A forgószél nagyon sebes, mégsem tudja felemelni a port a mély tó fenekéről. Azért kell aggódnunk, mert az emberek nem tudják gyakorolni [Buddha tanítását]. De hogyan is mondhatnánk azt, hogy Buddha tana gonosz?

17. A buddhista mértéktelenség

Kérdés: Konfuciusz azt mondta: „A mértéktelenség zabolátlansághoz vezet, a mértékletesség pedig zsugorisághoz. Nos, a zsugoriság még mindig jobb, mint a zabolátlanság.”⁹⁸ Shu Sun 叔孫 azt mondta: „A mértékletesség az erények közül a legtisztéletreméltóbb, a mértéktelenség pedig a legnagyobb rossz.”⁹⁹ Manapság a buddhis-

⁹¹ A hagyomány szerint híres kézműves volt.

⁹² Gaoyao Shun császár híres minisztere volt, aki a hagyomány szerint először vezetett be törvényeket a bűnözés visszaszorítására.

⁹³ Bo Yi és Shu Qi inkább éhen haltak, minthogy behódoljanak a Zhou-dinasztiának.

⁹⁴ Az öt büntetés: halálbüntetés, kiherélés, láblevágás, orrlevágás, az arc megbélyegzése fekete tetoválással. Lásd SALÁT 2003: 133.

⁹⁵ Zeng és Min Konfuciusz két erényes tanítványa: Zengzi és Min Zijian.

⁹⁶ Dan Zhu Yao császár érdemtelen fia volt.

⁹⁷ Guan és Cai Wu király lázadó fivérei voltak.

⁹⁸ Idézet a *Lunyuból* (7.35). Lásd TŐKEI 1962: I. 88.

⁹⁹ A *Zuozhuan* ezt a mondást Yu Sunnak tulajdonítja. Lásd LEGGE 1893: V. 106–107.

ták azt tartják, hogy úgy szerezhethet valaki hírnevet magának, ha minden vagyonát elajándékozza, s azt tekintik értéknek, ha valaki minden tulajdonát másoknak adja. Hogyan is hozhatna ez boldogságot?

Mouzi válasza: Az akkor volt, most pedig más időket élünk. Konfuciusz szavaival a mértéktelenséget és a nem megfelelő viselkedést kifogásolta, Shu Sun pedig faragott oszlopai miatt bírálta a herceget. Egyikőjük sem tiltotta meg az adakozást. Mikor Shun [először] felszántotta a Li- 歷 hegyet, jótette egyetlen faluig sem jutott el. Mikor Tai 太 herceg [először] vágott le marhát, ebből saját felesége és gyerekei sem nyertek semmit. Ám amikor [később] használták ezeket [a technikákat], jótéteményük kiterjedt a nyolc messzeségbe, és a négy tengerig mindenkinek haszna származott belőlük. Nagy vagyonnal és tulajdonnal rendelkezve, értékelni kell az adakozás képességét; szegénység és nyomorúság közepette, értékelni kell az út követését. Xu You 許由 nem vágyakozott a négy tenger dolgaira, Bo Yi 伯夷 sem ragaszkodott saját államához. Yu Qing 虞卿 lemondott egy földbirtokról, amelyen tízezer család élt, hogy segítsen egy szegény nyomorúságos helyzetén.¹⁰⁰ Mindegyik beteljesítette szándékát. Xi Fuji 僖負羈 egyetlen tál étellel megmentette faluja lakosait.¹⁰¹ Xuan Meng 宣孟 egy tál ételnek köszönhetette, hogy életben maradt.¹⁰² Megfontolás nélkül adakoztak, a következmények mégis világosan megjelentek, mint a nap és a hold. Ha valaki családi vagyonát azért áldozza fel, mert nemes cél vezérli, akkor érdeme oly kimagasló, mint a Song 嵩 és Tai 泰 hegyek, és oly messze ér, mint a folyók és tengerek. Aki erényesen cselekszik, annak jutalma boldogság; aki gonoszat tesz, annak büntetése szenvedés. Nem lehet rizst ültetve gabonát aratni, s nem lehet [másoknak] kárt okozva a boldogságot elérni!

¹⁰⁰ Yu Qing a *Yushi Chunqiu* című mű szerzője és Zhao állam Xiacheng hercegének udvari hivatalnok volt. Bár nagy vagyont és rangot szerzett magának, barátja, Wei Qi kedvéért lemondott ezekről.

¹⁰¹ Xi Fuji hivatalnok volt Caóban. Ji államból Zhonger Caóba menekült, de ott nem látták szívesen. Xi Fuji azonban egy tál ételt küldött neki, s az étel alá egy értékes jade gyűrűt rejtett. A gyűrűt Zhonger visszaküldte, de amikor Jin hercege lett, és elfoglalta Caót, emlékezett Xi Fuji jóságos cselekedetére, ezért megkímélte a faluját.

¹⁰² Xuan Meng (Zhao Dunt) meg akarták gyilkolni, mert mestere, Ling herceg bírálta. Azért tudott elmenekülni, mert figyelmeztette őt egy ember, akit korábban megmentett az éhezéstől. Lásd LEGGE 1893: V. 290.

18. Analógiák

Kérdés: Nincs jobb az őszinte cselekedetnél, s nincs kiválóbb az igaz beszédnél. Laozi megszabadult az ékes és díszes szavaktól, s az egyszerű, világos beszédet magasztalta. A buddhista szútrák szavai viszont nem mutatnak rá a dolgokra [közvetlenül], hanem terjengős hasonlatokkal mutatják be őket. A hasonlat azonban nem az „út” lényege. Különböző dolgok azonosításával nem lehet [felfedni] valaminek a rejtélyeit. Bár a [buddhista szútrák] bővelkednek szavakban, mégis értéktelenek, mint egy szekér jáde-törmelék.

Mouzi válasza: Akkor mondhatjuk valamiről, hogy igazi, ha mindenki ismeri. Ám nehéz olyan dologról őszintén beszélni, amelyet nem mindenki látott. Egy ember, aki még nem látott unikornist, megkérdez valakit, aki már látott, hogy hogyan néz ki. Az azt válaszolja: „Az unikornis olyan, mint az unikornis.” A kérdező azt mondja: „Ha láttam volna már unikornist, akkor nem kérdeznék. Hogyan is érthetném, ha azt mondod, hogy olyan, mint az unikornis?!” Akkor így válaszol az, aki már látta: „Az unikornisnak a teste olyan, mint a szarvasbikáé, a farka, mint az ököré, a patája, mint az özé, a háta, mint a lóé.” A kérdező rögtön megérti. Konfuciusz azt mondta: „Akiben nem él harag amiatt, hogy az emberek nem ismerik, vajon nem nemes ember-e?”¹⁰³ A Laozi azt mondja: „Az ég és föld közötti tér éppen olyan, mint a kovácsfújtató!”¹⁰⁴ Azt is mondja: „Olyan az Égalattiban a tao létezése, mint mikor a hegyi patakok és völgyi vizek a folyókba és tengerekbe ömlenek.”¹⁰⁵ Ezek [a szavak] talán nem ékesek és díszesek? A Lunyu azt mondja: „Aki erényével gyakorolja a kormányzást, az olyan, akár az északi sarkcsillag...”¹⁰⁶ Itt [Konfuciusz] az Éghez hasonlítja az embert. Zixia azt mondta: „Ilyenformán [Ziyou tanítványai] olyanok, mint a növények, amelyeket osztályuk szerint rangsorolnak.”¹⁰⁷ A Dalok könyvének háromszáz [verse] a dolgokat hasonlóságuk alapján rendezi el. A filozófusok jövőléseitől kezdve egészen a szentek titkos tanításáig egy sincs, amely ne alkalmazna analógiákat és hasonlatokat. Miért csak a buddhista szútrákban található analógiákat és hasonlatokat kifogásolod?

¹⁰³ Idézet a Lunyuból (1.1). Lásd TÓKEI 1962: I. 53.

¹⁰⁴ Idézet a Laozi 5. fejezetéből. Lásd TÓKEI 1962: II. 18.

¹⁰⁵ Idézet a Laozi 32. fejezetéből. Lásd TÓKEI 1962: II. 28.

¹⁰⁶ A teljes szöveg (2:1): „A mester mondotta: »Aki erényével (*de* 德) gyakorolja a kormányzást, az olyan, akár az északi sarkcsillag, amely mozdulatlanul a helyén marad, bár minden csillag mozog körülötte.«” Lásd TÓKEI 1962: I. 56.

¹⁰⁷ Idézet a Lunyuból (19.12). Lásd TÓKEI 1962: I. 155.

19. Lemondás

Kérdés: A világon nincs olyan ember, aki ne szeretné a gazdagságot, előkelőséget és ne gyűlölné a szegénységet, s aki ne lelné örömét a kényelemben és ne félne a fáradságos munkától. A Sárga Császár úgy tartotta, hogy a természet ápolására a legjobb az öt ízletes étel. Konfuciusz azt mondta: „Sohasem unta meg a jól tisztított rizst, a húst pedig apró szeletekre vágottan szerette.”¹⁰⁸ Most a szerzetesek vörös vásznat viselnek, egyszer esznek egy nap, becsukják a hat érzéküket, s elzárkóznak a világ elől. Mi jó származhat ebből?

Mouzi válasza: [Konfuciusz azt mondta:] „Gazdagság és előkelőség – ezt kívánják az emberek. De ha nem a helyes úton jutnál hozzá, nem szabad élned vele. Szegénység és alacsony sor – ezt nem szeretik az emberek. De ha [nem] a helyes úton lenne osztályrészed, [akkor se] tartsd távol magadtól.”¹⁰⁹ Laozi azt mondta: „Az öt szín vakká teszi az ember szemét, az öt hang süketté teszi az ember fülét, az öt íz eltompítja az ember ínyét. A sok lovaglás és vadászat megbolondítja az ember szívét. A nehezen szereshető vagyontárgyak mozgásában gátolják az embert. Ezért a bölcs ember a bensőjével törődik, s nem a szemével.”¹¹⁰ Ezek talán üres szavak? Liu Xiahui 柳下惠 még három hercegi rangért sem volt hajlandó megváltoztatni a viselkedését.¹¹¹ Duangan Mu 段干木 nem adta el magát Wei állam Wen [urának] vagyonáért sem.¹¹² Xu You 許由 és Chao Fu 巢父 egy fán telepedtek meg, s ott laktak.¹¹³ Azt mondták magukról, hogy nagyobb békében élnek, mint az uralkodó palotájában. Bo Yi és Shu Qi éhen haltak Shouyangban. Mégis azt mondták magukról, hogy jóllakottabbak Wen és Wu királyoknál. Mind beteljesítették szándékukat. Hogyan is mondhatnánk, hogy [mindez] nem volt jó semmi-re?

¹⁰⁸ Idézet a *Lunyuból* (10.8). Lásd TÓKEI 1962: I. 100.

¹⁰⁹ Idézet a *Lunyuból* (4.5). Lásd TÓKEI 1962: I. 66–67. Az utolsó mondat a *Lunyutól* eltérően a *Mouzi*ben tagadással kezdődik.

¹¹⁰ Idézet a *Laozi* 12. fejezetéből. Lásd TÓKEI 1962: II. 20.

¹¹¹ Utalás a *Menciuszra* (7.A.28.). Liu Xiahui Zhan Qin posztumusz neve, aki Lu állam Luxia körzetének volt a kormányzója nem sokkal Konfuciusz előtt. Nem volt hajlandó megalkudni, ezért háromszor vesztette el állását. Lásd TÓKEI 1962: I. 381.

¹¹² Lásd *Menciusz* (3.B.7.). Angol fordítása: LAU 1970: 112.

¹¹³ Xu You és Chaofu remeteként éltek, nem fogadták el a nekik felajánlott hivatalt. Lásd GILES 1898: 200. j.

20. A tanítások keverése

Kérdés: Ha a buddhista szútrák mélyek, titokzatosak és páratlan szépségűek, akkor miért nem beszélsz erről az udvarban, elmagyarázva az uralkodó és apád előtt? Miért csak az otthonodban gyakorlod [a tant], s csak barátokkal osztod meg azt? Miért tanulmányozod még [a kínai] klasszikusokat s kommentárokat, és olvasod a filozófiai műveket?

Mouzi válasza: Még nem érkeztlél el a forráshoz, s már a folyamorról érdeklődsz! Ha az ősöknek az áldozatot a sáncoknál mutatják be, a harci zászlót az ősök templomában húzzák fel, rókaprémess ruhában várják a nyarat, könnyű vászonruhát viselnek télen, akkor nem [mondhatjuk], hogy ezek nem szépek, csak a hely vagy az idő nem megfelelő. Ezért ha valaki Konfuciusz tudományával felvértezve lép be Shang Yang ajtaján, vagy Menciusz tanítását elsajátítva érkezik Su Qin és Zhang Yi házához,¹¹⁴ annak semmi eredménye nem lesz, csupán tévedések sokaságát szüli. Laozi azt mondta: „Ha kiváló képességű ember a taóról hall, minden erejével igyekszik azt megvalósítani [a maga gyakorlatában]. Ha közepes képességű ember a taóról hall, hol megőrzi, hol meg elveszíti [a hallottakat]. Ha pedig alantas képességű ember hall a taóról, nagyot nevet rajta.”¹¹⁵ Félek [az alsóbb rendű tanítványok] féktelen nevetésétől, ezért nem beszélek [a buddhista szútrákról az udvarban]. Ha szomjas vagy, nem kell megvárni, míg egy folyóhoz érkezel, szomjúságod egy kút vagy forrás vizével is olthatod. Ezért tanulmányozom még a klasszikusokat és kommentárokat.

21. Ming császár álma

Kérdés: Mikor hallottak először Buddha taójáról Han földön?

Mouzi válasza: Egyszer Xiao Ming 孝明 császár álmában egy szellemi lényt látott, amelynek teste napként világított, s amely a palota előtt repült. Nagyon boldoggá tette ez. Másnap minisztereitől kérdezte, hogy ki lehet ez a szellem. Egy sokat látott ember, Fu Yi 傅毅 azt mondta: „Úgy hallottam, hogy Indiában van valaki, aki elérte a taót. Buddhának nevezik, s repülve jár az égen. Bizonyára ő volt az

¹¹⁴ Su Qin és Zhang Yi a Hadakozó fejedelemségek korszakának híres stratégái. Lásd BODDE 1967: 242.

¹¹⁵ Idézet a *Laozi* 41. fejezetéből. Lásd TÓKEI 1962: II. 31.

a szellem.” Ekkor az uralkodó megértette. Elküldött tizennyolc embert, köztük a követ Zhang Qiant¹¹⁶ és a palota őrét, Qin Jinget 秦景,¹¹⁷ a nagy tudású Wang Zun 王遵¹¹⁸ tanítványát, a nagy Yuezhi országba, hogy lemásolják a *Negyvenkét fejezetből álló szútrát*, amelyet aztán Lantai 蘭臺 [Luoyang] sziklabarlangjának tizennegyedik fülkéjében rejtettek el. Ekkor építtetett egy kolostort Luoyang Xiyong 西雍 kapuján kívül. A falára ezer szekeret és tízezer lovast festettek, amint háromszor megkerülik a [kolostor] sztúpáját. A déli palota Qingliang 清涼 tornyába és a Kaiyang 開陽 városkapura egy-egy Buddha-képmást helyeztek. Ming császár előre elkészíttette sírját, amelyet a „Tisztesség Megjelenésének” neveztek el. Tetejére egy Buddha-képmást készítettek. Ez idő alatt a birodalom virágzott, az emberek békében éltek, és a barbárok tisztelték az igazságosságot. Emiatt a követők száma is megsokasodott.

22. A hallgatásról és a beszédről

Kérdés: A *Laozi* azt mondja: „Aki tud, az nem beszél; aki pedig beszél, az nem tud.”¹¹⁹ Azt is mondja: „aki nagyon ügyes, hasonlít az ügyetlenhez; aki nagy vitatkozó, hasonlít a dadogóhoz.”¹²⁰ A nemes ember szégyelli, ha szavai túltesznek a cselekedetein.¹²¹ Ha a szerzetesek elérték a legkiválóbb taót, akkor miért nem ülnek le és gyakorolják? Miért beszélnek mégis az igazról és hamisról, vitáznak a helyesről és helytelenről? Szerintem így az erényt teszik tönkre.

Mouzi válasza: Ha valaki már idén ősszel nem eszik, mert a következő tavasszal nagy éhínség lesz, vagy az ötödik hónapban dupla prémet visel, mert a tizenegyedik hónapban fagyos idő lesz, akkor előre felkészül ugyan, [de viselkedése] mégiscsak ostobaság. Laozi tanítása csak azokhoz szól, akik már elérték a taót. De hogyan érthetik meg azok, akik még nem érték el a taót? Hát nem csupán

¹¹⁶ Zhang Qian híres kínai utazó, aki az i. e. 3. században utazott Baktriába. Nyilvánvaló, hogy őt nem küldhette Ming császár, aki i. sz. 76-ban halt meg.

¹¹⁷ A 3. századi krónika, a *Weilüe* szerint Ai császár küldte Yuezhibe i. e. 2-ben.

¹¹⁸ Wang Zunról semmit nem tudunk.

¹¹⁹ Idézet a *Laozi* 56. fejezetéből. Lásd TÓKEI 1962: II. 36.

¹²⁰ Idézet a *Laozi* 45. fejezetéből. Lásd TÓKEI 1962: II. 33.

¹²¹ Utalás a *Lunyu* egyik mondatára (14.29): „A mester mondotta: »A nemes ember szégyenkező [= szerény] a szavaiban, s tetteiben túlmegy [a szavain].«” Lásd TÓKEI 1962: I. 128.

ékesszólás-e azt mondani, hogy a nagy tao egyetlen szavától az Égalatti boldog lesz? [Azzal érvelhetnél, hogy] hát Laozi nem mondta-e: „Ha művedet véghezvitted, nyomban vonulj vissza, [mert] ez az ég taója?”¹²² Ha valaki visszavonult, akkor már nem beszélhet. Most azonban a szerzetesek még nem érték el a taót, így miért is ne beszélhetnének? Laozi maga is beszélt. Ha nem beszélt volna, hogyan mondhatta volna el az ötezer szavas művet [az *Út és Erény könyvét*]? Az lehetséges, hogy valaki tud, de nem beszél. Ha viszont valaki nem tud és nem is beszél, az ostoba. Ezért aki tud beszélni, de nem tud cselekedni, az a birodalom tanítója; aki tud cselekedni, de nem tud beszélni, azt a birodalom alkalmazza; aki beszélni is tud és cselekedni is, az a birodalom ékköve. Mind a háromféle képességű ember nyújt valamit. Hogyan is tehetnék tönkre az erényt? Csak ha beszélni se tud és cselekedni sem, azt nevezzük az [erény] megrontójának.¹²³

23. Retorika és cselekvés

Kérdés: Szerinted akkor csak a vitatkozást és a szavak használatát kell megtanulni? Hogyan lehet így az érzelmek és a természet felett uralkodni, s a taót és az erényt követni?

Mouzi válasza: Miért ennyire nehéz ezt megérteni? A beszédnek megvan a maga ideje. Konfuciusz azt mondta Qu Yuanról 蘧瑗: „Ha az országot jól kormányozták, ő hivatalt viselt; ha az országot rosszul kormányozták, ő meg tudta tenni, hogy összegöngyölje [erényét] és keblébe rejtse [visszavonuljon a hivataltól].”¹²⁴ „Amikor az országban rend volt, Ning Wuzi 甯武子 bölcsnek mutatta magát, amikor azonban felborult a rend, egyszerre ostobának.”¹²⁵ Azt mondja Konfuciusz: „Ha nem beszélsz azzal, akivel pedig szót lehetne érteni, veszni hagyta egy embert. Ha pedig beszélsz azzal, akivel nem lehet szót érteni, elvesztegetted szavaidat.”¹²⁶ Így aztán bölcsességnek és ostobaságnak megvan a maga ideje. A beszédnek is van értelme. Miért is ne cselekedhetnénk, amikor beszélni kell?

¹²² Idézet a *Laozi* 9. fejezetéből. Lásd TŐKEI 1962: II. 19.

¹²³ A különböző képességű emberek leírása a *Xunzi*-ből származik.

¹²⁴ Idézet a *Lunyuból* (15.6). Lásd TŐKEI 1962: I. 133.

¹²⁵ Idézet a *Lunyuból* (5.20). Lásd TŐKEI 1962: I. 74.

¹²⁶ Idézet a *Lunyuból* (15.7). Lásd TŐKEI 1962: I. 133.

24. A buddhista stílus és kritika bírálata

Kérdés: Azt állítod, hogy Buddha taója a legtisztéletreméltóbb és legkedvesebb. Mégis a jelenkor tanult emberei sokszor bírálják és gyalázzák, azt mondva, hogy szavai homályosak, nehéz a gyakorlatba átültetni őket, és nehéz hinni az ürességben és nemlétben.

Mouzi válasza: A legkiválóbb ízek nem megfelelőek a többség szájízének, a kitűnő zene nem a többség fülének való. Ha [a Sárga Császár] *xianchi* 咸池 zenéjét, [Yao császár] *dazhang* 大章 muzsikáját, vagy [Shun] császár *xiaozhao* 箫韶 melódiáját játszik, illetve a kilenc dalt éneklük, akkor senki sem tudja követni ezeket. Ha azonban Zheng és Wei zenéjét játszik, vagy népszerű dallamokat énekelnek, akkor biztos, hogy azonnal tapsvihar tör ki. Ezért mondja Song Yu: „Mikor egy vendég elénekelt Yingben 郢 [Chu fővárosa] a *xiali* 下里 dalt, ezren énekeltek vele együtt. Amikor azonban a *shang* 商 és *jiao* 角 hangok kerültek sorra, senki nem tudta követni.”¹²⁷ Az emberek az érzéki dalokat kedvelik, s nem ismerik a klasszikusokat. Han Feinek csóllátása volt, ezért vádolta Yaót és Shunt;¹²⁸ Jieyu szórszálhasogató volt, ezért bírálta Konfuciuszt.¹²⁹ Mind a ketten elmerültek az apró dolgokban, s a lényeges dolgok elkerülték a figyelmüket. Ha valaki a tiszta *shang* hangot *jiao* hangnak véli, az nem a zenész hibája, hanem a hallgató hallása nem jó. Ha valaki He mester jádéját kőnek tartja, attól még nem lesz a jade értéktelen, csupán annak, aki nézi, nincsen értő szeme.¹³⁰ A szellem-kígyó képes összeforni, mi-

¹²⁷ Song Yu a híres költő, Qu Yuan unokaöccse volt. Mouzi itt a *Tavaszkok és őszök krónikájában* és a *Wenxuan* 45. fejezetében található történetet foglalja össze.

¹²⁸ A legista filozófus, Han Feizi bírálta a régi idők bölcseit, mert szerinte a régi értékeket nem lehet alapul venni, hanem a kornak megfelelő elveket kell követni.

¹²⁹ A *Lunyuben* (18.5) a következőképpen szerepel az eset. „Chu bolondja, Jieyu, elhaladván Kongzi előtt, így énekelt: »Ó, fénix, ó, fénix! Mennyire hanyatlóban van az erény! A múlttal kapcsolatban hasztalan már a szemrehányás, de a jövőnek még elébe lehet menni. Hagyd abba, hagyd abba [amit csinálsz]! Nagy veszély fenyegeti azokat, akik manapság részt vesznek a kormányzásban.« Kongzi leszállt [kocsijáról], és beszélni szeretett volna vele, de [Jieyu] gyors léptekkel elsietett, és így nem sikerült beszélni vele.” Lásd TÖKEI 1962: I. 150.

¹³⁰ He mester története a *Han Feiziben* és a *Huainanziben* található meg. Bian He egy drágakövet ajánlott fel Zhou urának, Ling Linek, aki hamisnak vélte ezt, ezért levágatta a mester jobb lábfejét. A következő uralkodót, Wu királyt is megajándékozta egy drágakóval, aki szintén hamisnak gondolta, ezért levágatta a bal lábfejét. Bian He elmondta szomorú

után darabokra vágják, de nem tudja elérni, hogy az emberek ne vágják darabokra. A szellem-teknős álmot hozott a Song 宋 állam Yuan 元 királyára, de nem tudta elkerülni Yu Ju 豫菑 hálóját.¹³¹ A nem-cselekvő nagy taót az átlagos emberek nem láthatják; nem lesz értékesebb a dícsérettől, s nem lesz értéktelenebb a gyalázkodástól. Az, hogy alkalmazzák vagy nem, az Égtől függ; az, hogy gyakorolják vagy nem, az időtől függ; az, hogy hisznek-e benne vagy nem, a sorstól függ.

25. A klasszikusok segítenek a buddhizmus megértésében

Kérdés: A klasszikusokkal és a kommentárokkal értelmezed Buddha tanítását. Szavaid választékosak, értelmük világos. A stílusod ragyogó, beszéded elegáns. Mégsem érsz el semmit, nincs igazság abban, [amit mondasz]. Mindez csupán a szavak csűrése-csavarása.

Mouzi válasza: Nem igaz, hogy ez csak a szavak csűrése-csavarása lenne. Sokat láttam, így nincsenek téveszméim.

Kérdés: Mi a módszere annak, hogy az ember sokat lásson?

Mouzi válasza: A buddhista szútrákra kell támaszkodni. Mikor még nem értettem a buddhista szútrákat, több téveszmém volt, mint neked. Bár olvastam az öt klasszikust, olyan volt ez, mint a virág, amely még nem hozta meg termését. Mikor már elolvastam a buddhista szútrák tanítását, és áttekintettem a *Laozi* lényegét, megőriztem nyugodt természetem, és szemléltem a nem-cselekvés működését. Amikor visszanéztem a világ dolgaira, az olyan volt, mint amikor az Égi Kúthoz¹³² érve a völgyekre tekintünk, vagy mint amikor a Song-és Tai-hegyekre felmászva földkupacokra nézünk le. Az öt klasszikus az öt íz, Buddha taója pedig az öt gabona. Mióta hallottam a taót, olyan, mint amikor a felhők eloszlanak, s a nap előtűnik, vagy mint amikor fáklyával lépünk be egy sötét szobába.

26. Párhuzam a klasszikusok és a buddhista szútrák között

Kérdés: Azt mondod, hogy a szútrák olyanok, mint a tengerek és folyók, stílusuk pedig mint a brokát és hímzés. Miért nem a buddhis-

történetét a következő uralkodónak, Wen királynak, aki felismerte a kő valódiságát.

¹³¹ Ez a történet a *Huainanziben* található.

¹³² A *Hegyek és folyók klasszikusa* (*Shanhaijing* 山海經) írja, hogy a hegyek felett van az Égi Kút. Lásd MAJOR 1993: 154.

ta szútrákkal válaszoltál a kérdéseimre? Miért a *Dalok könyvéből* és az *Írások könyvéből* idéztél, azonosnak tüntetve fel ezáltal a különböző dolgokat?

Mouzi válasza: Ha valaki szomjas, nem feltétlenül szükséges a folyóhoz vagy a tengerhez [mennie], hogy szomját csillapítsa. Ha valaki éhes, nem feltétlenül szükséges az Ao 敖 gabonaraktárhoz¹³³ mennie, hogy jóllakjon. A taót a bölcseknek hozták létre, a vitatkozás az okosoknak való, a könyveket a tudóknak adták át, a dolgok a látóknak világosak. Mivel ismered [ezeknek a műveknek] az értelmét, ezért utaltam ezekre a dolgokra. Ha a buddhista szútrák szavaival beszéltem volna, s a nem-cselekvést vitattam volna meg, az olyan lett volna, mintha egy vaknak írnám le az öt színt, vagy egy süketnek szólaltatnám meg az öt hangot. Shi Kuang 師曠 virtuóz volt, de nem tudott húr nélküli citerán játszani.¹³⁴ A rókaprém és a borzprém meleg ugyan, de nem melegítik fel a halottat. Gong Ming-yi 公明義 az ökörnek egy tiszta *jiao* dalt játszott, de az csak tovább legelt. Nem azért, mert az ökör nem hallotta [a zenét], hanem azért, mert nem volt megfelelő a fülének. Azt hitte, hogy egy csapat szunyog zümmög körülötte. De amikor magányos borja bőgését meghallotta, farkát csóválta, hegyezte fülét, s odament hozzá. Ezért használom a *Dalok könyvét* és az *Írások könyvét*.

27. Az igaz út

Kérdés: Mikor régebben a fővárosban jártam, elmentem a Dongguan 東觀 Könyvtárba, s a Nagy Tanulás csarnokában sétáltam.¹³⁵ Láttam, hogy az elit írástudók mit tartanak példának, hallottam a konfuciánus tudósok vitatkozását. Nem hallottam, hogy a buddhista út művelését értékesnek tartották volna, s maguk felé helyezték volna. [Te] miért rajongsz ennyire érte? Ha rossz útra tévedtél, térj vissza a helyes útra! Ha ezek a heterodox módszerek kifogytak, fordulj vissza a régi tanításhoz! Nem gondoltál még erre?

Mouzi azt mondta: Megtaláltam az állandót a változások közepe, így nem lehet megteveszteni. Eljutottam a taóig, így nem lehet furcsaságokkal megfélemlíteni. Jártas vagyok a szavak [használatában], így nem lehet beszéddel összezavarni. Elértem az igazságossá-

¹³³ Ezt a gabonaraktárt a Qin-dinasztia alatt építették.

¹³⁴ Shi Kuang híres zenész volt az i. e. 5. században.

¹³⁵ A Dongguan a Luoyangban létrehozott császári könyvtár egyik épülete volt a Kései Han-korban. Az ortodox tudományosság védőbástyájának tekintették. A Nagy Tanulás csarnokát i. e. 29-ben építették.

got, így nem lehet a haszonnal megingatni. A *Laozi* azt mondja, hogy a hírnév megrontja személyt, a haszon beszennyezi a viselkedést. Azt is mondja, hogy az emberek ravaszságokat eszelnek ki, hogy megszerezzék a hatalmat; az üresség és a nemlét magukban értékesek.¹³⁶ A család helyes viselkedésével és a mindennapi találkozásokkal foglalatoskodni, a köztes rések mentén előrehaladni, a jelen dolgait kutatni – ilyen a gyenge tanuló magatartása. A közepes tanuló elveti ezt. Nem is szólva a tökéletes tao végtelenségéről és a legkiválóbb bölcs cselekvéseiről: az oly távoli, mint az Ég, s oly mély, mint a tenger. Nem azonosítható a falon átkukucskáló tanulóval vagy a bölccsel, akinek a fala néhány láb magas [Konfuciusz].¹³⁷ Eredendően [csak] erre alkalmasak. Ők a kaput látják, én a szobát szemlélem. Ők a virágot szedik le, én a gyümölcsöt gyűjtöm be. Ők a tökéleteset hajszolják, én pedig megőrzöm az egyet. Változtass gyorsan az utadon, s kérlek, járj ezen! Hogyan is lehetne, hogy ne ismerd a szenvedés és boldogság forrását?

28. Valóság és kritika

Kérdés: A klasszikusok és a kommentárok szavaival és ékes beszéddel magasztalod Buddha cselekedeteit, és dicsőíted erényét. A felhők magasságáig és a föld szélességéig [magasztalod]. Nem lépsz túl a valóságon, és nem mész túl az igazságon? Bírálattal kifakasztom a keléseket, és [feltárom] a betegségeket.

Mouzi válasza: Ó! Az én magasztalásom olyan, mintha egy porzemet helyeznék a Song- és a Tai-hegyekre, vagy mintha a reggeli dért összegyűjtve a folyóba és a tengerbe dobnám. A te rágalmaid pedig olyanok, mintha egy tökhéjjal akarnád kimerni a folyók és tengerek [vizét], egy ekét tolva kívánnád lerombolni a Kunlun he-

¹³⁶ Bár ezek a mondatok a *Laozi*ből vett idézetnek tűnnek, a fennmaradt szövegváltozatokban nem találhatók meg.

¹³⁷ Utalás a *Lunyure* (19.23): „Shusun Wushu 叔孫武叔 az udvarban főhivatalnokokkal beszélgetve kijelentette: »Zigong sokkal különb, mint Zhongni.« Zifu Jingbo 子服景伯 ezt elmondta Zigongnak. Zigong így szólt: »Hadd hasonlítsam a dolgot egy házhoz és kerítés-falához. Az én kerítés-falam csak vállig ér, fölötte benézve bárki megláthatja mindazt, ami szép a házamban. Mesterem kerítés-fala azonban sokszorosán magasabb nyolc lábnál; és ha valaki nem találja a kaput, hogy belépjen rajta, az mit sem láthat az ősök templomának szépségeiből vagy a hivatalnokok gazdagságából. S bizony nagyon kevesen vannak, akik az ő kapuját megtalálják. Lehet-e hát csodálni, hogy az az úr ilyet mondott?«” Lásd TÓKEI 1962: I. 157.

gyet, tenyereddel szeretnéd eltakarni a nap fényét, egy darab földdel próbálnád megállítani a Sárga-folyó folyását. Dicsőítéseim nem emelhetik Buddhát magasabbra, és gyalázkodásaid nem ingathatják meg.

29. A halhatatlanság gyakorlatának elutasítása

Kérdés: A Wang Qiaóról,¹³⁸ Chi Songról¹³⁹ és a nyolc halhatatlanságról¹⁴⁰ lejegyzett dolgok és a százhetven tekercsből álló *Szellemi könyvben*¹⁴¹ leírt halhatatlanság azonosak a buddhista szútrákban [foglatokkal]?

Mouzi válasza: Ha a fajtájukat hasonlítjuk össze, az olyan, mint ha az öt zsarnokot az öt uralkodóval vagy Yang Huót 陽貨¹⁴² Konfuciuszal hasonlítanánk össze. Ha a formájukat vetjük össze, az olyan, mintha sárkupacot és hangyavárat a Hua- 華 és Heng- 恆 hegyekkel vagy patakot és csatornát folyóval és tengerrel vetnénk össze. Ha az ékességüket mérjük össze, az olyan, mintha a tigrisbőrt birkabőrrel vagy a durva posztót finom brokáttal mérnénk össze. A taónak kilencvenhatféle¹⁴³ [tanítása] van, de a legkiválóbb sem

¹³⁸ Wang Qiao mágikus képességeivel vált híressé. A legenda szerint egy kacsapár hátán utazott, illetve daru hátán lovagolva érte el a halhatatlanságot.

¹³⁹ Chi Song a szél és eső legendás mestere, aki Shennong idején élt.

¹⁴⁰ A nyolc halhatatlanságról lásd HO–O'BRIEN 1990. A tizedik századból származó listán Wang Qiao és Chi Song nevei nem szerepelnek.

¹⁴¹ A *Szellemi könyv* egyike az első vallásos taoista írásoknak, amely igen nagy népszerűségnek örvendett a 2. században. Valószínűleg azonos a sárgaturbánosok szent könyvével, a *Taiping jing*gel 太平經.

¹⁴² Yang Huo Lu állam egyik nagy családjának sarja volt, s egy malacot ajándékozott Konfuciusznak, hogy rábírja a hivatalviselésre. A *Lunyub*en (17.1) ez olvasható róla: „Yang Huo találkozni akart Kongzival, Kongzi azonban nem ment el hozzá. Ekkor [a mester távollétében] egy malacot küldött ajándéku Kongzinek. Kongzi [ezt kénytelen volt megköszönni, de] kiválasztotta azt az időt, amikor [Yang Huo] nem volt otthon, s akkor ment el hozzá üdvözlő látogatásra. Ám az úton [mégis] összetalálkoztak, s [Yang Huo] így szólt Kongzihöz: »Gyere, beszélni akarok veled.« Majd azt kérdezte: »Tökéletes erényűnek mondhatjuk-e azt az embert, aki kincsét keblében őrzí, országát pedig a zűrzavarban hagyja?» [Kongzi] azt felelte: »Nem mondhatjuk.« »Hát bölcsnek mondhatjuk-e azt, aki szívesen részt venne a kormányzásban, mégis elszalaszt minden alkalmat?» [Kongzi] azt felelte: »Nem mondhatjuk.« »A napok és hónapok elszaladnak, az évek nem várnak reánk.« Kongzi azt felelte: »Ez igaz. Fogok is én még hivatalt viselni.«” Lásd TÓKEI 1962: I. 143.

¹⁴³ Az indiai buddhista művek számítása szerint kilencvenhatféle eretnek tan létezik.

múlja felül Buddha taóját. Mikor a halhatatlanokról szóló könyveket hallgatják az emberek, fülük teljesen megtelik [a hallottakkal], ám ha a valóságban keresik, olyan, mintha a szelet akarnák megragadni vagy az árnyékot elkapni. Ezért nem foglalja magában ezeket a nagy tao, és nem értékesek a nem-cselekvés szempontjából. Hogyan is lehetnének azonosak?

30. Buddhista és taoista böjt

Kérdés: A taoisták tartózkodnak a gabona evésétől, ugyanakkor isznak bort és esznek húst. A buddhistáknak viszont a bor és a hús fogyasztása szigorúan tilos, ám esznek gabonát. Miért van ez a különbség?

Mouzi válasza: A taoista tanítások jelentéktelenek, a nyugalom és a nem-cselekvés tekintetében a kilencvenhat tan közül egy sem múlja felül Buddha [tanítását]. Áttekintve a *Laozi* két fejezetét, hallottam, hogy tiltja az öt ízt,¹⁴⁴ ám nem találtam olyan részt benne, amely tiltaná az öt gabona evését. A szent ember [Konfuciusz] elkészítette a *Hét klasszikus* szövegét, ám nem említi a gabonaevés feladásának módszerét. Laozi megírta az ötezer írásjegyes művét, ám nem mondja, hogy tartózkodni kellene a gabonától. A szent ember azt mondja: „Aki gabonát eszik, az bölcs; aki füvet eszik, az ostoba; aki húst eszik, az erőszakos; aki levegővel táplálkozik, az hosszú életű.”¹⁴⁵ A emberek általában nem értik ezt, s mikor látják, hogy a hat madár nem lélegzik, nem eszik télen és ősszel, akkor utánozni akarják őket. Nem tudják, hogy minden lénynek megvan a maga saját természete. A mágnes vonzza a vasat, de nem mozdítja a parányi szőrszálat.

31. Mouzi mint hagyományőrző

Kérdés: Fel lehet hagyni a gabonaevéssel?

Mouzi válasza: Amikor még nem értettem a nagy taót, én is tanulmányoztam [ezt a módszert]. A gabonaevéstől való tartózkodásnak ezer és száz technikája van. Gyakoroltam ezeket, ám hatástalannak maradtak; végrehajtottam őket, ám eredményét nem láttam. Így

¹⁴⁴ A *Laozi* 12. fejezetében olvasható: „Az öt szín vakká teszi az ember szemét, az öt hang sükketté teszi az ember fülét, az öt íz eltompítja az ember ínyét.” Lásd TÖKEI 1962: II. 20.

¹⁴⁵ A *Lunyuben* nem található ehhez hasonló részlet, ám a *Konfuciusz házi tanítása* (*Kongzi jiaju* 孔子家語) című műben szerepel egy hasonló passzus. A szerző valószínűleg innen merített. Lásd PELLIOU 1920: 413, 381. j.

feladtam [a gyakorlást]. Nézzük csak azt a három mestert, akiktől tanultam! Azt állították magukról, hogy hétszáz, ötszáz meg háromszáz évesek, ám nem egészen három évvel azután, hogy elkezdtem velük gyakorolni, mind meghaltak. Ennek az volt az oka, hogy nem ettek gabonát, csak gyümölcsöt fogyasztottak. Ha húst ettek, kétszer szedtek a tányérjukra; ha bort ittak, kiürítették a kupájukat. Szellemlük rendezetlen és tompa volt. A gabona éltető ereje nem töltötte meg őket. Látásuk és hallásuk zavarossá vált, s nem tiltották a kicsapongást. Megkérdeztem, hogy mi ennek az oka. Arra hivatkoztak, hogy a *Laozi* azt mondja: „Elvesz belőlük és ismét elvesz belőlük, s végül elérkezik a nem-cselekvéshez.”¹⁴⁶ Követőinek minden nap el kell venniük belőle. Én azonban úgy látom, hogy [vágyaik] minden nap növekedtek. Így aztán mindegyik meghalt, mielőtt megértette volna az Ég parancsát.¹⁴⁷ Yao, Shun, Zhou herceg és Konfuciusz közül egyik sem élt száz évig, mégis a későbbi nemzedékek ostoba emberei úgy kívánták elérni a végtelen életet, hogy étkezésükben tartózkodtak a gabonától. Milyen szomorú!

32. Betegség és egészség

Kérdés: A taót gyakorlók azt mondják, hogy képesek legyőzni a betegségeket és soha nem betegednek meg. Anélkül, hogy akupunktúrát vagy gyógyfüveket alkalmaznának, meggyógyulnak. Valóban így van ez? Miért van akkor, hogy a buddhisták megbetegednek és akupunktúrára meg gyógyfüvekre szorulnak?

Mouzi válasza: A *Laozi* azt mondja: „Ha valamely létező (*wu* 物) ereje teljében megöregszik, akkor elmondhatjuk, hogy nem a tao szerint él. Aki pedig nem a tao szerint él, az korai halállal pusztul

¹⁴⁶ Hivatkozás a *Laozi* 48. fejezetére: „Aki tanulással foglalkozik, az napról napra gyarapodik [tudásban]; aki a *tao* szerint él, az napról napra csökken [vágyak dolgában]. Elvesz belőlük és ismét elvesz belőlük, s végül elérkezik a nem-cselekvéshez (*wuwei* 無爲). A nem-cselekvés számára pedig nem létezik olyan, amit ne tudna megtenni. Az Égalatti megnyerése csak a nem-dolgoztatás (*wushi* 無事) révén lehetséges. Aki dolgoztat (*youshi* 有事), sohasem tudja megnyerni az Égalattit.” Lásd TÓKEI 1962: II. 34.

¹⁴⁷ Utalás a *Lunyure* (2.4): „A mester mondotta: »Amikor tizenöt éves voltam, a tanulás foglalt el; amikor harminc, már szilárdan álltam; amikor negyven, nem tévelyegtem többé; amikor ötven, megértettem az Ég parancsát (*tianming* 天命); amikor hatvan, fülem kifinomodott; és amikor hetven lettem, már követhettem szívem kívánságát, mégsem hágtam át semmi előírást.«” Lásd TÓKEI 1962: I. 57.

el.”¹⁴⁸ Csak akik már elérték a taót, azok nem születnek meg. Ha nem születnek meg, akkor nem lesznek erejük teljében. Ha nem lesznek erejük teljében, akkor nem öregednek meg. Ha nem öregednek meg, akkor nem betegednek meg. Ha nem betegednek meg, akkor nem enyésznek el. Ezért tartotta Laozi nagy szerencsétlenségnek teste létezését.¹⁴⁹ Wu király megbetegedett, és Zhou herceg az Éghez könyörgött.¹⁵⁰ Konfuciusz súlyosan megbetegedett, és Zilu kérte, hogy imádkozhasson érte.¹⁵¹ Úgy látom, hogy a szent emberek mind voltak betegek, nem láttam még olyat, hogy megmenekülhettek volna a betegségektől. Shennong megkóstolta az [ízét a különböző] füveknek, mégis néhány tucatnyi ember majdnem meghalt azoktól.¹⁵² A Sárga Császár lehajtotta a fejét, és Qi Bo 岐伯 akupunktúrával kezelte.¹⁵³ Ez a három szent talán nem ér fel a mai taoista gyakorlók-kal? Ha alaposan megvizsgálod ezeket a szavakat, az elegendő lesz, hogy feladd [elképzeléseidet].

33. Különbség a tanítások között

Kérdés: Valamennyi tanítás ugyanarról a nem-cselekvésről szól. Te mégis különbséget téve, rangsorolod őket, s így kételyeket ébresztasz a tanulóiban. Szerintem ez felesleges és haszontalan.

Mouzi válasza: Ha mindent fűnek neveznének, akkor nem lehetne kifejezni a különböző füvek természetét. Ha mindent fémnek ne-

¹⁴⁸ Idézet a *Laozi* 55. fejezetéből. Lásd TÓKEI 1962: II. 36. Ugyanez a szöveg fordul elő a 30. fejezetben is, amelyet Tókei Ferenc a következőképpen fordít: „Ha a dolgok (*wu* 物) elérik erejük teljét, előregszenek. [Az erőszak] tehát ellentmond a *taónak*. A *taónak* ellentmondani pedig: korai halál.” Lásd TÓKEI 1962: II. 27.

¹⁴⁹ Utalás a *Laozi* 13. fejezetére: „Mert éppen akkor lesz osztályrészem nagy szerencsétlenség, ha számomra csak saját énem létezik. Ha azonban elérem, hogy ne [csak] saját énem létezzék a számomra, akkor miféle szerencsétlenségben lehetne részem?” Lásd TÓKEI 1962: II. 21.

¹⁵⁰ Utalás a *Shujingre*. Lásd. LEGGE 1893: III. 354.

¹⁵¹ Utalás a *Lunyu*re (7.34): „Amikor a mester súlyos beteg volt, Zilu arra kérte, hogy imádkozhassék érte. A mester így szólt: »Van [erre példa]?« Zilu azt felelte: »Van. Hiszen a Gyászbeszédekben (*lei* 誄) is olvashatjuk: 'Imádkozunk érted a fenti [égi] és lenti [földi] szellemekhez!'« A mester erre azt mondta: »Elég régóta imádkozom én már.«” Lásd TÓKEI 1962: I. 87–88.

¹⁵² Shennong az Isteni Földműves, aki az embereknek megtanította a földművelést.

¹⁵³ Qi Bót, a Sárga Császár segédjét tekintik az akupunktúra feltalálójának.

veznének, akkor nem lehetne kifejezni a különböző fémek természetét. [A dolgok] lehetnek azonos fajtájúak, ám természetük ettől még különböző. Ha minden dologgal így van, akkor talán a tanításokkal más a helyzet? Régebben Yang Zhu és Mo Di eltorlaszolta a konfucianusok útját, kocsijuk nem tudott előrehaladni, a követőik nem tudtak előrelépni. Menciusz megnyitotta az utat, s így tudták, hogy mit kell követni. Mikor Shi Kuang 師曠 mester citerán játszott, bízott benne, hogy utána is lesznek zeneértők. A szent emberek megalkották a törvényeket, azt remélve, hogy a későbbi nemes emberek figyelembe veszik azokat. Amikor a követ és a jádét egy dobozba rakták, Yi Dun 猗頓 nagyon mérges lett.¹⁵⁴ Mikor a cinóbervörös és a lila ütötte egymást, Konfuciusz sóhajtott.¹⁵⁵ Nem a nap és a hold nem világít, hanem a felhők takarják el a fényüket. Nem a Buddha taója nem helyes, hanem az önösség elfedi a közöset. Ennélfogva különbséget teszek. Zang Wen 臧文 bölcsességét és Wei Sheng 微生 egyenességét nem méltányolta Konfuciusz, s szavai megváltoztatták a világot.¹⁵⁶ Hogyan is lehetnének feleslegesek és haszontalanok?

34. A buddhista tanok közvetett megismerése

Kérdés: Kigúnyolod a halhatatlanokat, lenézed a furcsa dolgokat, nem hiszel a halhatatlanság útjában. Miért csak abban hiszel, hogy a Buddha útja a megszabaduláshoz vezet? Buddha idegen földön élt, soha nem tetted a lábad arra a földre, szemeddel nem láttad azt a helyet. Csak az írásokat olvasva elhiszed [Buddha] cselekedeteit. Aki csak a virágot szemléli, nem látja a magot. Aki az árnyékot nézi, nem látja az alakot. Talán téves a [hited]!

Mouzi válasza: Konfuciusz azt mondta: „Ha megvizsgáljuk egy ember cselekedeteit, ha megállapítjuk tetteinek okait, és ha megtud-

¹⁵⁴ Yi Dun az i. e. 5. században élt, s azzal szerzett hírnevet magának, hogy nagy vagyont halmozott fel.

¹⁵⁵ Utalás a *Lunyu*re (17.17): „A mester mondotta: »Gyűlölöm a bíort, mert meglopja a vöröset; gyűlölöm Zheng 鄭 hangjait, mert összezavarják az ünnepi muzsikát; gyűlölöm az éles nyelvet, mert romlásba dönti az országot s a családokat.«” Lásd TÓKEI 1962: I. 146–147.

¹⁵⁶ Utalás a *Lunyu*re (5.17): „A mester mondotta: »Zang Wenzhong olyan épületet emeltetett egy nagy teknősbéka számára, amelyben az oszlopfők hegyekkel, a tetőgerendák pedig moszatokkal voltak ékesítve. Hogy nevezhetnénk tehát bölcsnek?«” Lásd TÓKEI 1962: I. 73. Továbbá (5.23): „A mester mondotta: »Ugyan ki mondhatná, hogy Weisheng Gao egyes ember! Hiszen amikor valaki ecetet kért tőle, ő a szomszédjától kért, azt adta oda.«” Lásd TÓKEI 1962: I. 75.

juk, mi teszi megelégedetté, akkor vajon el tud-e rejtőzni előlünk?” Régen Zhou herceg a kormányzásról kérdezte Lü Wangot 呂望,¹⁵⁷ és tudta, hogyan fogja végezni. Azon a napon, amikor Yan Yuan fogatra szállt, látta, hogy Dong Yebi 東野畢 hogyan hajtja fogatát, s ebből tudta, hogy tönkre fogja tenni azt.¹⁵⁸ Zi Gong szemtanúja volt Zhu és Lu fejedelmei találkozásának, s világossá vált előtte, hogy meg fognak halni.¹⁵⁹ Konfuciusz meghallgatta Kuang mester citerajátékát, és felismerte Wen király erényét.¹⁶⁰ Jizi 季子 meghallgatta az országok zenéit, s így ítélte meg szokásaikat.¹⁶¹ Miért is kellett volna [Buddha szülőföldjére] tenni a lábam, s [saját] szememmel látni [azt a helyet]?

35. A khotani szerzetesek

Kérdés: Mikor Khotanba utaztam, számos alkalommal találkoztam szerzetesekkel és a tao követőivel. Bíráltam őket, de senki nem tudott válaszolni, inkább meghátráltak. Sokan megváltoztatták szándékukat és átalakították gondolkodásukat. Csak téged nehéz megváltoztatni.

Mouzi válasza: Mikor a könnyű tollpihe a magasban széllal találkozik, elrepül. Mikor az apró kavicsot a völgyben patak vize érinti, elsodródik. A Tai-hegyet azonban a forgószél sem mozdíthatja, a hatalmas sziklát a sebes áradat sem ragadhatja magával. A szilvafa lombozata lehullik az első harmatra, a fenyő és cédrus azonban nehezen válik meg leveleitől. A taónak a követői, akikkel találkoztál, biztosan nem rendelkeztek széles tudással, s nem sokat láttak még, így aztán feladták. Az én állhatatosságom azonban kifogyhatatlan. Nem is szólva azokról, akik valóban megértették a taót! Még nem

¹⁵⁷ Lü Wang, másképpen Tai fejedelem Qi állam első uralkodója volt.

¹⁵⁸ Ezt a történetet a *Zhuangzi* örökíti meg, azonban nem Yan Yuan, hanem Yen He az, aki előre látja Dong Yebi kudarcát. Lásd WATSON 1968: 206.

¹⁵⁹ A *Zuo zhuan* mondja el, hogy Zi Gong a szertartás végrehajtásának módjából következtetett erre. Lásd LEGGE 1893: V. 791.

¹⁶⁰ A *történetíró feljegyzéseiben* olvashatjuk, hogy Konfuciuszt lenyűgözte Xiang mester játéka, s Wen király hatását sejtette. A zenész elárulta, hogy valóban Wen király szerezte a darabot. Lásd CHAVANNES 1895–1905: 349–351.

¹⁶¹ Jizi korai bölcs volt, akit Wu államból Lu államba küldtek követségbe. A *Zuo zhuan* beszámol arról, hogy a különböző vidékek dalait meghallgatva alkotott ítéletet egy-egy terület lakóinak jelleméről. Lásd LEGGE 1893: V. 549–550.

hallottam olyat, hogy Konfuciusz a rabló Zhi 跖 nyomán járt volna,¹⁶² vagy Tang 湯 és Wu 武 Jiét 桀 és Zhout 紂 utánozta volna.¹⁶³

36. A nyugalom gyakorlása a taoizmusban

Kérdés: A halhatatlanok módszere az, hogy ősszel és télen nem esznek, vagy a szobába lépnek, s hetekig nem jönnek ki. Ez a legtökéletesebb nyugalom. Én ezt tisztelem és nagyra értékelem. Buddha taója miért nem ilyen?

Mouzi válasza: Ha délre mutatsz, s északnak hiszed, az nem tévedés? Ha a nyugatot keletnek véled, az nem tudatlanság? A bagollyal együtt a fönixen nevelsz? Miközben tücsköt és gilisztát fogsz, a teknős és a sárkány előtt hencegsz? A nemes ember nem értékeli, ha a kabóca nem eszik. A szentek nem tartják fontosnak, hogy a béka és a kígyó üregekben rejtőzik. Konfuciusz azt mondta: „Az égi és földi természetek közül az emberé a legértékesebb.”¹⁶⁴ Még nem hallottam, hogy a kabócát és a kígyót tisztelte volna. Valóban, a jelen nemzedékben van olyan, aki a palkaszárt rágja és félrelöki a fahéjat és gyömbért, megveti az édes ízeket, s ecetes lét szüröcsöl. Egy szórszál parányi ugyan, de mégis látható, ha alaposan szemügyre vesszük. A Tai-hegy hatalmas, mégse látja az, aki háttal áll neki. A szándékot illetően [az ember] lehet gondos vagy gondatlan, az értelme pedig lehet éles vagy életlen. Lu államban a Ji 季 klánt tisztelték, míg Konfuciuszt lenézték.¹⁶⁵ Wu államban pedig bölcsnek tartották Pi főminisztert, és mellőzték [Wu] Zixut.¹⁶⁶ Hogyan is lennének meglepőek a kételyeid?

¹⁶² Zhi híres rabló volt, akit Zhuangzi gyakran említ. A 29. fejezet Konfuciusz és Zhi párbeszédét írja le.

¹⁶³ Jie és Zhou a Xia- és a Yin-dinasztia kegyetlen uralkodói voltak, Tang és Wu pedig a Yin- és a Zhou-dinasztia erényes alapítói.

¹⁶⁴ A *Lunyuben* nem található meg ez a mondat, de Dong Zhongshu Konfuciusz mondásaként idézi. Lásd PELLIOT 1920: 420. 423. j.

¹⁶⁵ Konfuciusz a *Lunyuben* (3.1) bírálja a Ji családot, ennek ellenére a klánt nagy tisztelet övezte, míg Konfuciuszt nem becsülték meg. „Kongzi 孔子 azt mondta a Ji 季 család fejeéről, akinek az udvarában nyolc sorban táncoltak a táncosok [az ünnepeken], hogy ha ezt megengedheti magának, akkor ugyan mit nem engedhetne meg magának.” Lásd TŐKEI 1962: I. 61.

¹⁶⁶ Wu Zixu Fu Chai király alatt szolgált, azonban elvesztett lett, 484-ben öngyilkosságra kényszerítették. Testét üstben megfőzték, majd zsákba varrták, s a folyóba dobták. A legenda szerint nyugtalan lelke a vízbe fojtotta a figyelmetlen embereket. Wang Chong ezt cáfolja. Wu Zixu helyére Bo Pit nevezték ki, aki azonban az állam összeomlását idézte elő.

37. Elkerülhetetlen a halál?

Kérdés: A taoista gyakorlók azt vallják, hogy Yao, Shun, Zhou, Konfuciusz és hetvenkét tanítványa nem haltak meg, hanem halhatatlanokká váltak. A buddhisták azonban azt hangoztatják, hogy az embernek meg kell halnia, senki nem kerülheti ezt el. Hogyan lehetséges ez?

Mouzi válasza: Ezek babonás, képtelen kijelentések, nem a szentek szavai. A Laozi azt mondja: „Ha pedig az ég és föld sem képes hosszan tartó dolgokra, hogyan csinálhatna ilyet az ember?”¹⁶⁷ Konfuciusz azt mondta: „Mikor elhagyja ezt a világot, a szülőtisztelet örökké megmarad.”¹⁶⁸ Áttekintettem a hat művészetet, és átnéztem a krónikákat. Yao meghalt.¹⁶⁹ Shunt a Cangwu- 蒼梧 hegyen temették el. Yu sírja a Kuiji- 會稽 hegyen található, Bo Yi és Shu Qi sírjai pedig a Shouyang- 首陽 hegyen. Wen király meghalt, mielőtt megdöntötte volna Zhou hatalmát. Wu király távozott az élők sorából, mielőtt Cheng 成 király felnőtt volna.¹⁷⁰ Lejegyezték, hogy Zhou herceg megváltoztatta a temetési [rítusait], s Konfuciusz két pillérről álmodott.¹⁷¹ Bo Yu 伯魚 előbb halt meg, mint az apja.¹⁷² Zilut 子路 miszlikbe aprították és ecetben pácolták.¹⁷³ Bo Niuról 伯牛 azt mondta [Konfuciusz], hogy ez a végzete, [amikor az meghalt.]¹⁷⁴ Azt mond-

¹⁶⁷ Idézet a *Laozi* 23. fejezetéből. Lásd TÓKEI 1962: II. 24–25.

¹⁶⁸ Utalás a *Lunyure* (14.39), azonban az eredetiben nem a halálról van szó, hanem a visszahúzódásról. „A mester mondotta: »A kiváló emberek közül egyesek visszavonulnak a világtól. Vannak, akik [egy-egy] területről vonulnak vissza, mások [tiszteletlen] külső megjelenés miatt vonulnak vissza, ismét mások pedig [ellentmondó] szavak miatt.«” Lásd TÓKEI 1962: I. 129–130.

¹⁶⁹ Az *Írások könyve* jegyzi le, hogy Yao huszonnyolc év után meghalt, s az emberek a szülőiknek kijáró hároméves gyászt viseltek érte. Lásd LEGGE 1893: III. 40.

¹⁷⁰ Wu király Cheng király apja volt. Wu király halála után a gyermek Cheng helyett Zhou herceg kormányzott.

¹⁷¹ A *Szertartások könyve* lejegyzi, hogy Konfuciusz arról álmodott, hogy két oszlop között halotti szertartást hajtanak végre. Nem sokkal később meghalt. Lásd LEGGE 1885: 27, 138–139.

¹⁷² Konfuciusz fiát hívták Bo Yunek.

¹⁷³ A *Szertartások könyve* írja, hogy Zilu, Konfuciusz tanítványa ilyen körülmények között halt meg. Lásd LEGGE 1885: 27, 123–124. Valójában csatában halt meg, miközben urát védte.

¹⁷⁴ Utalás a *Lunyure* (6.8): „Amikor Boniu beteg volt, a mester meglátogatta. Az ablakon át megfogta a kezét és így szólt: »El fog pusztulni; ez az elrendelt sorsa! Ilyen ember, és ilyen betegségbe esett! Ilyen ember, és ilyen betegségbe esett!«” Lásd TÓKEI 1962: I. 78.

ják, hogy Zeng Shen 曾參 kitakarta a lábait [a halálos ágyán].¹⁷⁵ Yan Yuanról 顏淵 megjegyzik, hogy sajnos rövid életű volt, és a palántához hasonlítják, amely nem virágzik ki.¹⁷⁶ Ezek [a példák] mind a klasszikusokban találhatók, a szent emberek tökéletes szavai. A klasszikusok és a kommentárok ennek bizonyítékai, és az emberek mindennapi tapasztalatai is ezt igazolják. Hát nem ostobaság azt mondani, hogy nem haltak meg?

Utószó

Kérdés: A te magyarázatod igazán tökéletes, még nem hallottunk hozzá foghatót. Az érveidet miért éppen harminchét pontban foglaltad össze? Valamilyen mintát követsz?

Mouzi válasza: A szélben forgó és repülő virágsziromnak köszönhetően felfedezték a szekér kerekét, a vízben sodródó üreges fának köszönhetően megalkották a csónakot és evezőlapátot, a pók hálóját [megfigyelve] helyeztek el hálókat, a madárnyomokat vizsgálva találták fel az írást. Ha van minta, akkor könnyű elkészíteni valamit; ha azonban nincs, akkor nehéz. Láttam, hogy a buddhista szútrák lényegét harminchét kategóriában foglalják össze, s Laozi könyve a taóról szintén harminchét fejezetből áll.¹⁷⁷ Így ezeket tekintettem mintának.

Amikor a kételkedők meghallották ezt, félelemmel vegyes tisztelet ébredt bennük, elsápadtak, összekulcsolták kezüket, felálltak ülőhelyükről, alázattal földre borultak, és azt mondták: „Ostobák és tudatlanok vagyunk, sötétségben élünk. Ostoba szavakat mondtunk, nem törődtünk [a szavainkból következő] boldogsággal és szerencsétlenséggel. Most meghallottuk parancsaidat, s olyan gyorsan, mint ahogy a forró víz megolvasztja a havat, kérünk, hogy változ-

¹⁷⁵ Lásd 50. jegyzet.

¹⁷⁶ Utalás a *Lunyu*-re (6.2, 9.20): „Ai 哀 fejedelem megkérdezte, hogy a tanítványok közül ki szereti igazán a tanulást. Kongzi felelve neki így szólt: »Itt volt Yan Hui 顏回, ő igazán szerette a tanulást. Haragját nem vitte át igaztalanul másra, nem esett kétszer ugyanabba a hibába, szerencsétlenségére azonban rövidre volt szabva a sorsa, és meghalt. Manapság senki sincs [hozá fogható]. Senkiről sem tudok, aki igazán szeretné a tanulást.«” „A mester mondotta Yan Yuanról: »Mennyire sajnálom [a halálát]! Mindig csak előrehaladni láttam, sohasem láttam megtorpanni.«” Lásd TÓKEI 1962: I. 76, 96.

¹⁷⁷ A harminchét kategória a megvilágosodás harminchét tényezője (bódhipaksika).

tasd meg érzelmeinket, tisztítsd meg a tudatunkat, alakíts át bennünket. Kérünk, hogy az öt fogadalmat megtehessek, s világi hívőkké válhassunk.”

Felhasznált irodalom

- BALÁZS, ÉTIENNE. 1976. *Gazdaság és társadalom a régi Kínában*. Budapest, Európa.
- BODDE, DERK. 1967. *China's First Unifier: A Study of the Ch'in Dynasty As Seen in the Life of Li Ssu*. Hong Kong, Hong Kong University Press.
- CHAVANNES, EDOUARD. 1895–1905. *Les Mémoires historiques de Se-ma Ts'ien*. Paris, E. Leroux.
- CH'EN, KENNETH. 1964. *Buddhism in China: A Historical Survey*. Princeton, Princeton University Press.
- FORKE, A. 1962. *Lun Heng: Wang Ch'ung's Essays*. 2 vols. Princeton, Princeton University Press.
- FUNG YU-LAN. 2003. *A kínai filozófia rövid története*. Budapest, Osiris.
- GERNET, JACQUES. 1956. *Les aspects économiques du bouddhisme dans la société chinoise du Ve au Xe siècle*. Saigon.
- GILES, HERBERT. 1898. *A Chinese Biographical Dictionary*. London.
- GIRARD, FRÉDÉRIC. 2004. *Traité sur l'acte de foi dans le Grand Véhicule*. The Izu-tsu Library Series on Oriental Philosophy 2, Tokyo, Keio University Press.
- HAKEDA YOSHITO. 1967. *The Awakening of Faith Attributed to Aśvaghosha*. New York, Columbia University Press.
- HAMAR IMRE. 1994. „A »csak-tudat« buddhista iskola tantételei: Lankávátára szútra.” In FEHÉR JUDIT (szerk.) *Tibeti buddhista filozófia*. Budapest, Orientalisztikai Munkaközösség–Balassi Kiadó, 59–76. (Történelem és kultúra 11.)
- HAMAR IMRE. 1995. „A csak tudatosság logikai bizonyítása.” In FEHÉR JUDIT (szerk.) *Buddhista logika*. Budapest, Orientalisztikai Munkaközösség–Balassi Kiadó, 61–78. (Történelem és kultúra 12.)
- HO, HWOK MAN–JOANNA O'BRIEN. 1990. *The Eight Immortals of Taoism: Legends and Fables of Popular Taoism*. New York, Meridian.
- KEENAN, JOHN. 1994. *How Master Mou Removes our Doubts: A Reader-Response Study and Translation of the Mou-tzu Li-huo-lun*. Albany, State University of New York Press.
- KOHN, LIVIA. 1995. *Laughing at the Tao: Debates among Buddhists and Taoists in Medieval China*. Princeton, Princeton University Press.
- LAI, WHALEN. 1981. „Emperor Wu of Liang on the Immortal Soul, Shen Pu Mieh.” *Journal of American Oriental Society* 101.2: 167–175.
- LAU, D. C. 1970. *Mencius*. London and New York, Penguin.
- LE BLANC, CHARLES. 1985. *Huai-nan Tzu: Philosophical Synthesis in Early Han Thought*. Hong Kong, Hong Kong University Press.
- LEGG, JAMES. 1885. *The Li Ki*. Sacred Books of the East, Vols. 27–28. Ed. MAX MÜLLER. Oxford, Clarendon Press.

- LEGGE, JAMES. 1893. *The Chinese Classics*. 5 vols. Oxford, Clarendon Press.
- LIEBENTHAL, WALTER. 1952. „The Immortality of the Soul in Chinese Thought.” *Monumenta Nipponica* 5.8: 327–396.
- LIEBENTHAL, WALTER. 1968. *Chao Lun, The Treatises of Seng-chao*. Hong Kong, Hong Kong University Press.
- LIU, MING-WOOD. 1987. „Fan Chen’s Treatise on the Destructibility of Spirit and its Buddhist Critics.” *Philosophy East and West* 37.4: 402–428.
- LIU, MING-WOOD. 1994. *Madhyamaka Thought in China*. Leiden, E. J. Brill.
- MAJOR, JOHN. 1993. *Heaven and Earth in Early Han Thought: Chapters Three, Four and Five of the Huainanzi*. Albany, State University of New York Press.
- MASPERO, HENRI. 1901. „Le songe et l’ambassade de l’empereur Ming: Étude critique des sources.” *Bulletin de l’École française d’Extrême-Orient* 10: 95–130.
- MATHER, RICHARD. 1976. *Shi-shuo Hsin-yü: A New Account of Tales of the World, by Liu I-Ch’ing with Commentary by Liu Chün*. Minneapolis, University of Minnesota Press.
- P. SZABÓ SÁNDOR. 2003. *A kínai erkölcs és a szülők tisztelete*. Budapest, Kossuth Kiadó.
- PELLIOT, PAUL. 1920. „Meou-tseu ou les doutes levés: Traduit et annoté.” *T’oung-pao* 19: 255–433.
- POROSZ TIBOR. 1995. *Lótusz szútra*. Budapest, Farkas Lőrinc Imre Kiadó.
- REN JIYU. 1988. *Zhongguo fojiao shi*. Beijing, Zhongguo Shehui Kexue Chubanshe.
- ROBINSON, RICHARD. 1967. *Early Mādhyamika in India and China*. Madison, University of Wisconsin Press.
- SALÁT GERGELY. 2003. *Büntetőjog az ókori Kínában. Qin állam törvényei a shui-hudi leletek alapján*. Budapest, Balassi Kiadó. (Sinológiai Műhely 3.)
- SCHMITHAUSEN, LAMBERT. 1987. *Ālayavijñāna: on the Origin and the Early Development of a Central Concept of Yogācāra Philosophy*. Tokyo, The International Institute for Buddhist Studies.
- TOKIWA DAJŌ. 1911. „Kan-min guhosetsu no kenkyū.” *Tōyō Kyōkai Chōsabu* 10: 1–49.
- TÓKEI FERENC. 1962. *Kínai filozófia I–III*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- TÓKEI FERENC. 1993. *Kínai buddhista filozófia*. Budapest, Orientalisztikai Munkaközösség–Balassi Kiadó. (Történelem és Kultúra 10.)
- TSUKAMOTO ZENRYŪ. 1985. *A History of Early Chinese Buddhism From Its Introduction to the Death of Hui-yüan*. LEON HURVITZ (tr.), Tokyo–New York–San Francisco, Kodansha International LTD.
- WAGNER, RUDOLF. 2000. *The Craft of a Chinese Commentator – Wang Bi on the Laozi*. Albany, State University of New York Press.
- WALDRON, WILLIAM. 2003. *The Buddhist Unconscious – The ālaya-vijñāna in the context of Indian Buddhist thought*. London–New York, Routledge Curzon.
- WATSON, BURTON. 1968. *The Complete Works of Chuang Tzu*. New York, Columbia University Press.
- WEINSTEIN, STANLEY. 1987. *Buddhism under the T’ang*. Cambridge, Cambridge University Press.

- WRIGHT, ARTHUR. 1959. *Buddhism in Chinese History*. California, Stanford University Press.
- YÜ YINGSHI. 1987. „'O Soul, Come Back!' A Study in the Changing Conceptions of the Soul and afterlife in Pre-Buddhist China." *Harvard Journal of Asiatic Studies* 47: 363–395.
- ZÜRCHER, ERIK. 1959. *The Buddhist Conquest of China: The Spread and Adaptation of Buddhism in Early Medieval China*. 2 vols. Leiden, E. J. Brill.